

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ АКАДЭМІЯ НАВУК БЕЛАРУСІ
ЦЭНТР ДАСЛЕДАВАННЯЎ БЕЛАРУСКАЙ КУЛЬТУРЫ,
МОВЫ І ЛІТАРАТУРЫ

УДК 821.161.3:82-3

ТАРАСАВА
ТАМАРА МІКАЛАЕЎНА

**БЕЛАРУСКАЯ ПРОЗА XX СТАГОДДЗЯ Ў ЕЎРАПЕЙСКІМ
ЛІТАРАТУРНЫМ КАНТЭКСТЕ: ЭКЗІСТЭНЦЫЯЛІЗАЦЫЯ
ДУХОЎНАГА СВЕТУ ГЕРОЯ**

Аўтарэферат дысертацыі на атрыманне вучонай ступені
доктара філалагічных навук

па спецыяльнасці 10.01.01 — беларуская літаратура

Мінск, 2013

Работа выканана ў Беларускім дзяржаўным педагагічным універсітэце
імя Максіма Танка

Навуковы кансультант **Гніламедаў Уладзімір Васільевіч**, доктар
філалагічных навук, прафесар, акадэмік, галоўны
навуковы супрацоўнік ДНУ “Цэнтр даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі”

Афіцыйныя апаненты: **Сінькова Людміла Дзмітрыеўна**, доктар філала-
гічных навук, прафесар, Беларускі дзяржаўны
ўніверсітэт, прафесар кафедры беларускай
літаратуры і культуры

Тварановіч Галіна Паўлаўна, доктар філала-
гічных навук, прафесар, Інстытут
ўсходнеславянскай філалогіі Універсітэта ў
Беластоку, загадчык кафедры беларускай
філалогіі

Штэйнер Іван Фёдаравіч, доктар філалагічных
навук, прафесар, Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя Францыска Скарыны, загадчык кафедры
беларускай літаратуры

Апаніруючая арганізацыя **Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і
мастацтваў**

Абарона адбудзецца “ ” _____ 2013 года а ____ гадзіне на пасяджэнні савета
па абароне дысертацый Д 01.42.04 пры ДНУ “Цэнтр даследаванняў беларускай
культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі” (220072,
г. Мінск, вул. Сурганава, 1, корп. 2; e-mail:inlit@bas-net.by; тэл. 284-15-31).

З дысертацыяй можна азнаёміцца ў Цэнтральнай навуковай бібліятэцы імя
Якуба Коласа НАН Беларусі (г. Мінск, вул. Сурганава, 15).

Аўтарэферат разасланы “ ” _____ 2013 г.

Вучоны сакратар
савета па абароне дысертацый
кандыдат філалагічных навук

Бразгуноў А.У.

УВОДЗІНЫ

Літаратура XX стагоддзя — унікальны феномен культуралагічнай прасторы чалавецтва. Шчыльная знітаванасць філасофскага і эстэтычнага пачаткаў у творчасці пісьменніка нарадзіла новае мастацтва і зусім новую літаратурную сітуацыю, у якой традыцыйныя катэгорыі метаду, стылю, жанру ўжо не працуюць у іх ранейшым значэнні, і па гэтай прычыне вывучэнне літаратурнага працэсу мінулага стагоддзя патрабуе новых падыходаў, новага інструментарыю і новай метадалогіі. XX стагоддзе з яго разбуральнымі тэндэнцыямі актуалізавала праблему поўнага адзінства ўсіх сфер самавыяўлення чалавека, не выключаючы экзістэнцыяльную. Вывучэнне працэсаў, звязаных з заглыбленнем мастацкай прозы ў экзістэнцыяльную свядомасць чалавека, — накірунак новы, актуальны і надзвычай перспектывы ў літаратуразнаўчых пошуках XXI ст.

Даследаванне літаратурнага працэсу XX ст. праз экзістэнцыяльны кампанент свядомасці адкрывае прывабную перспектыву не толькі для перапрачытання мастацкай класікі, але і для выяўлення спецыфікі і дынамікі экзістэнцыялізацыі духоўнага свету героя нацыянальнай літаратуры ў кантэксце еўрапейскай і сусветнай культуры. Вывучэнне эмацыянальнай дамінанты твораў экзістэнцыяльнай традыцыі, прынцыпаў паэтыкі, скіраваных на вырашэнне экзістэнцыяльных задач (экстрэмальная сітуацыя, сітуацыя-мадэль, экзістэнцыяльная мяжа жыцця і смерці, рацыянальнага і ірацыянальнага, псіхалагічны эксперымент, плынь свядомасці, экзістэнцыяльнае слова), — адна з актуальнейшых праблем сучаснага беларускага літаратуразнаўства. Экзістэнцыяльная свядомасць узаемадзейнічае з працэсам жанравых размыкання, у выніку з'яўляюцца спецыфічны стыль і нетрадыцыйныя жанравыя формы (экзістэнцыяльныя аўтабіяграфіі М. Гарэцкага, І. Буніна, Ж.-П. Сартра, прыпавесці В. Быкава, аповесці А. Камю, В. Казько, Ю. Станкевіча). Прынцыпы экзістэнцыяльнай паэтыкі, яе катэгорыі (плынь — сітуацыя — абзац — экзістэнцыяльнае слова) яшчэ патрабуюць ґрунтоўнага даследавання.

На вылучэнне экзістэнцыяльнай свядомасці як самастойнай парадыгмы мыслення XX ст. паўплывалі тэхнічная рэвалюцыя, крызіс грамадскіх ідэалаў, пераацэнка многіх маральна-этычных, эстэтычных каштоўнасцей асобы з вялікім творчым патэнцыялам. Беларускую прозу XX ст. варта разглядаць у кантэксце агульнаеўрапейскай і рускай літаратурных традыцый, што дазволіць глыбей і шырэй асэнсаваць важнасць нацыянальнай мастацкай думкі, выявіць яе спецыфіку і агульныя заканамернасці.

Экзістэнцыяльны метада даследавання мастацкай рэчаіснасці вызваляе навукоўцаў ад заштампаваных падыходаў, адкрывае нечаканыя ракурсы добра вядомых з'яў. Актуальнасць работы абумоўлена тым, што беларуская проза

XX ст. разглядаецца як цэласная з'ява ў кантэкстуальных сувязях з філасофска-эстэтычнымі набыткамі літаратурнай эпохі, індывідуальнай мастацкай сістэмай пісьменніка.

АГУЛЬНАЯ ХАРАКТАРЫСТЫКА РАБОТЫ

Сувязь работы з буйнымі навуковымі праграмамі і тэмамі.

Саіскальнік з'яўлялася адным з распрацоўшчыкаў навуковых тэм кафедры беларускай літаратуры УА “Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка”: “Гісторыя беларускай літаратуры XI–XX стагоддзяў і метады яе выкладання ва ўмовах нацыянальнага адраджэння” (1996–2000 гг., № 19961522 д. р.), “Актуальныя праблемы вывучэння і выкладання беларускай літаратуры на сучасным этапе” (2001–2005 гг., № 20014909 д. р.), “Тыпалогія літаратурнага працэсу ў Беларусі ў сістэме новых педагагічных тэхналогій” (2006–2010 гг., № 20064291 д. р.), а таксама “Беларуская і сусветная літаратуры ў сістэме міжкультурных камунікацый” (2011–2015 гг., № 20115441 д. р.). Аўтар дысертацыі ўдзельнічала ў распрацоўцы тэмы “Параўнальнае вывучэнне літаратуры: інтэрдысцыплінарны падыход” па Дзяржаўнай праграме фундаментальных даследаванняў (2006–2010 гг., № 20062925 д. р.), тэмы “Параўнальнае вывучэнне літаратурнага свету: беларускі кантэкст” па Дзяржаўнай праграме фундаментальных даследаванняў (2011–2015 гг., № 20111192 д. р.).

Тэма дысертацыі зацверджана Вучоным саветам БДПУ імя Максіма Танка (пракаол № 1 ад 08.09.2005 г.).

Мэта і задачы даследавання. *Мэта* дысертацыйнага даследавання — вызначыць маштаб, характар, спецыфіку ўвасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці ў беларускай прозе XX ст. праз прызму мастацкага вопыту рускай і заходнееўрапейскай літаратур. У адпаведнасці з мэтай ставяцца наступныя **задачи:**

- акрэсліць філасофска-эстэтычныя падыходы да трактоўкі паняццяў *экзістэнцыя, экзістэнцыяльная свядомасць* як канцэптаўтваральных у мастацкай свядомасці пісьменніка XX ст.;
- вызначыць спецыфіку ўвасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці ў беларускай літаратуры пачатку XX ст. на прыкладзе творчасці Максіма Гарэцкага, раскрыць ідэйна-эстэтычны ўзровень экзістэнцыялізацыі яго прозы;
- выявіць адметнасць быццёвай праблематыкі твораў Якуба Коласа, Міхася Зарэцкага, Кузьмы Чорнага першай паловы XX ст.;
- разгледзець праблему парога/мяжы ў беларускай (проза Васіля Быкава, Віктара Казько, Юры Станкевіча) і еўрапейскай літаратурах (творы Мілана Кундэры, Жан-Лу Трасара), паказаць адметную ролю мікрадэталей, мікраабставін, прынцыпу лабірынта ў іх творах;

- выявіць спецыфіку канфлікту экзістэнцыяльнага і сацыяльнага пачаткаў у мастацкай прозе Максіма Гарэцкага, Андрэя Мрыя, Андрэя Платонава, Джорджа Оруэла;

- раскрыць дыялектыку ўнутранага “я”-чалавека і вызначыць характэрныя мастацкія сродкі яго ўвасаблення ў літаратуры другой паловы XX ст.;

- прасачыць выяўленчыя магчымасці экзістэнцыяльнага кампанента ў беларускай аўтабіяграфічнай прозе праз даследаванне функцыі споведзі як адной з форм самааналізу;

- ахарактарызаваць кола экзістэнцыяльных матываў беларускай “лагернай” аўтабіяграфічнай прозы і спецыфіку іх эстэтычнага ўздзеяння.

Аб'ектам даследавання з'яўляецца беларуская проза XX ст., якая вызначыла асноўныя тэндэнцыі развіцця нацыянальнага прыгожага пісьменства і ў якой найбольш глыбока ўвасобілася экзістэнцыяльная свядомасць. У якасці канцэптуальнага фону праводзіўся аналіз твораў рускай і заходнееўрапейскай літаратур, які выявіў і пацвердзіў цесную сувязь беларускай прозы з сусветным літаратурным працэсам.

Прадметам даследавання сталі асаблівасці мастацкага ўвасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці ў нацыянальнай прозе з улікам рускіх і заходнееўрапейскіх тэндэнцый і ўплываў.

Палажэнні, якія выносяцца на абарону:

1. Філасофскія падыходы да экзістэнцыі як нераздзельнай цэласнасці суб'екта і аб'екта, як “быцця-ў-свеце” сітуацыйнага характару, як магчымасці выйсця ў трансцэндэнцыю аказаліся плённымі для літаратуры. Апошняя, вылучыўшы экзістэнцыяльную свядомасць у якасці трывалага кампанента самасвядомасці чалавека XX ст., сінтэзавала ў сабе філасофскі, культурна-гістарычны і эстэтычны пачаткі, што дало магчымасць прыгожаму пісьменству паўней выяўляць этапы самарэалізацыі асобы ў жыцці і што сведчыць аб інтэгратыўным характары экзістэнцыяльнай свядомасці ў мастацкай прозе XX ст.

2. Максім Гарэцкі вызначыў свой шлях экзістэнцыялізацыі рэалізму ў беларускай прозе першай трэці XX ст. Пісьменнік узняў праблемы маральных меж, грамадства без Бога, сфармуляваў канцэпцыю суадносін розуму і маралі. Прыём “раздваення душы” выступаў у М. Гарэцкага як “інструментарый” яе аналізу. Памежныя (крызісныя) сітуацыі “ваеннай” прозы беларускага мастака выяўлялі падсвядомыя глыбіні чалавечай душы. Распаўсюджаны ў М. Гарэцкага матыў пакут паглыбляў веды чалавека пра сябе і пра свет, захоўваў у ім асобасныя характарыстыкі, што далёка не заўсёды мела месца ў заходнееўрапейскай літаратуры, дзе чалавек адмаўляўся ад статусу асобы і ад іпастасі чалавека наогул. Беларускі пісьменнік паказаў трагічную

антынамічнасць свабоды, якая паўставала адначасова як вялікі дар і як цяжар. М. Гарэцкі ўвёў у нацыянальную літаратуру сузіральны тып чалавека з “разарванай” свядомасцю. Экзістэнцыяльны вопыт пісьменніка стаў важным фактарам фарміравання трагічнага светаадчування асобы ў беларускай прозе XX ст.

3. Філасофская праблематыка, пытанні быцця асобы — фундаментальныя складнікі паўнавартаснай літаратуры. Праблема сацыяльнага выбару стала вызначальнай у жыцці чалавека паслякастрычніцкага часу і галоўнай у мастацтве на доўгія гады, што істотна звужала спектр магчымасцей нацыянальнага прыгожага пісьменства і запаволіла літаратурную дынаміку ў накірунку экзістэнцыялізацыі прозы. Але і ў гэтых складаных гістарычных умовах беларускія пісьменнікі-класікі (Якуб Колас, Міхась Зарэцкі, Кузьма Чорны) шукалі шляхі ўвасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці, пры гэтым пошук адбываўся пераважна ў рэалістычнай сістэме каардынат.

4. Беларуская проза XX ст. развівалася ў адпаведнасці з асноўнымі тэндэнцыямі сусветнага літаратурнага працэсу і прайшла як праз рэалістычныя, так і мадэрнісцкія формы ўвасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці. Прыёмы авангардысцкай паэтыкі істотна пашыралі выяўленчыя магчымасці рэалізму, спрыялі выпрацоўцы новага тыпу філасофствавання, аснову якога складалі перагляд каштоўнасцей арыенціраў, магчымасць выбару асобай уласнай мадэлі паводзін, скіраваных у першую чаргу на ўвасабленне найбольш поўных ведаў пра чалавека і навакольнае асяроддзе. Экзістэнцыяльнае светабачанне, якое выпявала ў нетрах традыцыйнага рэалізму, сфарміравала ў творах В. Быкава, В. Казько, Ю. Станкевіча рэпаўторны тып экзістэнцыяльнага псіхалагізму як цэласнай эстэтычнай сістэмы, дзе можна гаварыць пра адметную філасофію мікрадэталёў, мікраабставін, прынцыпу лабірынта. Канцэптуальна арганізаваная мастацкая рэчаіснасць сведчыць аб арганічным спалучэнні ў мастацкім метады пісьменнікаў рэалістычнага і экзістэнцыяльнага кантэкстаў. Здольнасць В. Быкава, В. Казько, Ю. Станкевіча працаваць на мяжы маральных сітуацый адкрыла перспектыву спасцігаць таямніцы быцця, чалавечую індывідуальнасць у поліфаніі грамадскіх сувязяў. Беларуская “інтэлектуальная” проза другой паловы XX ст. актуалізавала праблему парога/мяжы ў новых гістарычных умовах і завастрыла яе з усёй філасофскай глыбінёй.

5. Стасункі чалавека з сацыяльнымі механізмамі літаратуры выяўляла пераважна праз разгалінаваны канфлікт (канфлікт сацыяльных структур і экзістэнцыяльнага чалавека і канфлікт экзістэнцыяльнага і сацыяльнага ў адной асобе) і акцэнтualізавала небяспечную тэндэнцыю растварэння індывідуальнага “я” ў калектыўным “мы”. У новай сацыяльнай сістэме, увасобленай у творах А. Мрыя, А. Платонава, Д. Оруэла, чалавек пераставаў належаць самому сабе, страчваў сваю экзістэнцыяльную самасць. Пісьменнікі, добра ўсведамляючы

філасофскі абсурд такой сістэмы і яе пагрозу для грамадства, сведчылі, што сацыяльныя эксперыменты над трансфарміраваннем чалавечага духу вельмі небяспечныя. Новыя формы быцця, мадэлі светаўладкавання, на думку пісьменнікаў, аказваюцца нікчэмнымі, калі яны пазбаўлены маральна-этычных нормаў. Поўнае іх ігнараванне і падмена ідэалагічнымі штампамі актывізуюць разбуральныя працэсы, у “катлаване” якіх гінуць і яго энтузіясты. Праз іронію і скепсіс, вобраз катлавана і матыў абсурду бачыцца песімістычнае стаўленне беларускага, рускага і англійскага мастакоў слова да грамадскай сістэмы, якая ўвасабляе адкрытае насілле над унутраным “я”.

6. Пошук толькі псіхалагічных матывацый учынкаў чалавека збядняе літаратуру, сучасная проза ў большай ступені скіравана не на бытавыя праблемы і чалавечыя стасункі, а на формы ўздзеяння на свядомасць чалавека, асабліва “чалавека масы”. Прыгожае пісьменства часта адыходзіць ад праўдападабенства, рэалістычнага антуражу, звяртаецца да містыфікацыі і фальсіфікацыі, здольных забяспечыць арганічны сінтэз рацыянальнага і ірацыянальнага, паспяхова выявіць множнасць ісцін. Антыўтапічнае светабачанне В. Быкава, В. Казько, Ю. Станкевіча, французскага мастака слова М. Уэльбека выяўляе характар выкарыстання вобразных формул экзістэнцыяльнага мыслення: у прозе шырока запатрабаваны элементы фантастыкі, містыкі, філасофскага вымыслу, спалучэнне розных стыляў, узмацненне ролі міфалагічных вобразаў. Меніпейная гульня аказалася надзвычай гнуткай формай для выяўлення экзістэнцыяльнай праблематыкі. У французскай літаратуры XX ст. экзістэнцыяльнай скіраванасці дамінуе моцны апакаліптычны настрой адчування быццёвай катастрофічнасці. Беларускай літаратуры савецкага перыяду, першасная задача якой заключалася ў стварэнні мастацкіх праектаў ідэальнай рэчаіснасці з атрыбутамі сацыяльнай роўнасці і мінімальнага матэрыяльнага дастатку, трэба было штучна падтрымліваць аптымізм чытача, шукаць выйсце з тупіковых сітуацый, таму трагізм светаадчування вуаліраваўся сімволіка-міфалагічнай вобразнасцю, прыёмамі меніпейнай гульні, сюжэтна-кампазіцыйнай будовай (творы канца XX ст. В. Быкава, В. Казько, Ю. Станкевіча).

7. У беларускай аўтабіяграфічнай прозе 1980—2000-х гг. як форме выяўлення экзістэнцыяльных аспектаў аўтарскага “я” назіраюцца тэндэнцыі да спалучэння лірычнай і філасофскай медытацый, апэратыўная хранікальнасць падзей саступае месца “разарванаму” часу, абумоўленаму суб'ектыўным светаадчуваннем. Свядомасць пісьменніцкай асобы выступае галоўным аб'ектам даследавання. Нацыянальная проза да 1980-х гг. характарызуецца дынамікай узаемаадносін аўтара і сацыяльнага асяроддзя, у пазнейшай літаратуры працуе метада псіхалагічнага самараскрыцця: тут і адкрытыя, і схаваныя ў падтэкст няўпэўненасць, ваганні, самакрытыка. Беларуская

спавядальная проза канца XX ст. у сваёй жанравай і кампазіцыйнай шматстайнасці ажыццяўляе розныя формы і ўзроўні самааналізу, аднак найбольш распаўсюджанай становіцца споведзь. Творы А. Адамовіча, Максіма Танка, С. Яновіча, М. Дзюрас, А. Камю і інш. сведчаць аб устойлівай тэндэнцыі сучаснай аўтабіяграфічнай прозы (нацыянальнай і замежнай) праз інтэртэкст, метатэкставыя ўключэнні, эпістальны рухацца да максімальнага пісьменніцкага самаагвалення і самараскрыцця.

8. Каштоўнасць беларускай аўтабіяграфічнай “лагернай” прозы заключаецца ў высокім энергетычным патэнцыяле экзістэнцыяльных праблем у сітуацыі парога/мяжы, духоўнага выбару і ступені іх мастацкага ўздзеяння. Жыццё пісьменнікаў-вязняў у экстрэмальных лагерных умовах выяўляла псіхалагічныя першаасновы чалавека, яго экзістэнцыяльную сутнасць: жыццё, нават бессэнсоўнае, паламанае, мае сваю каштоўнасць. Выхад мастакоў да экзістэнцыяльнай свядомасці вызначыў не толькі маштаб і характар змен у чалавеку, але і прынцыпы адбору матэрыялу: не згубіць адценняў, дробных фактаў, нават, на першы погляд, неістотных. Прысутнасць экзістэнцыяльнай дамінанты ў творах Ф. Аляхновіча, Б. Мікуліча, Л. Геніюш, С. Грахоўскага дапамагала раскрыць у чалавеку загадкавае, таямнічае, глыбіннае, што пры традыцыйным рэалістычным падыходзе магло застацца за кадрам. Разам з тым беларуская “лагерная” проза сведчыць аб невычэрпных магчымасцях рэалізму, які ў спалучэнні з экзістэнцыяльным кампанентам адкрывае новыя магчымасці. Зварот пісьменнікаў да ГВЛАГаўскай тэматыкі пашырыў працэс экзістэнцыялізацыі беларускай літаратуры, напаўняючы яе новым зместам.

Асабісты ўклад саіскальніка. Дысертацыя ўяўляе сабой самастойнае навуковае даследаванне. Публікацыі па тэме дысертацыйнай работы напісаны без суаўтараў і адлюстроўваюць асабісты ўклад саіскальніка ў вывучэнне гісторыі беларускай літаратуры XX ст.

Апрабацыя вынікаў даследавання ажыццяўлялася на навуковых пасяджэннях прафесарска-выкладчыцкага складу БДПУ. Даклады і паведамленні па тэме дысертацыі зроблены на 32 навуковых канферэнцыях, 13 з якіх — міжнародныя, у тым ліку: “Беларускае Асветніцтва: вопыт тысячагоддзя”, “Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай”, “Янка Купала і Якуб Колас у кантэксце славянскіх літаратур”, “Куляшоўскія чытанні”, “Американистика как предмет научного познания”, “Ф.М. Достоевский и мировой литературный процесс”, “Наука и образование в условиях социально-экономической трансформации общества”, “Сучасная беларуская літаратура і працэсы славянскага культурна-цывілізацыйнага ўзаемадзеяння”, “Русская и белорусская литературы на рубеже XX–XXI веков”, “Пушкин и мировая культура”, “Каласавіны”, “Максім і Гаўрыла Гарэцкія: жыццё і творчасць”, “Танкаўскія чытанні”.

Апублікаванасць вынікаў дысертацыі. Асноўныя палажэнні і вынікі дысертацыйнага даследавання знайшлі адлюстраванне ў 80 публікацыях, сярод якіх 1 манаграфія, 1 раздзел у калектыўным дапаможніку, 21 артыкул у часопісах, рэкамендаваных ВАК, 13 артыкулаў у айчынных і замежных навуковых зборніках, 32 артыкулы ў матэрыялах навуковых канферэнцый, 9 — у перыядычных і энцыклапедычных выданнях, 3 навукова-метадычныя дапаможнікі. Агульная колькасць апублікаваных матэрыялаў складае 80 назваў і мае аб'ём 40,13 аўт. арк.

Структура і аб'ём дысертацыі. Дысертацыйнае даследаванне складаецца з уводзін, агульнай характарыстыкі работы, 5 раздзелаў, заключэння, бібліяграфічнага спіса (413 адзінак, з іх спіс выкарыстаных крыніц змяшчае 333 адзінкі, спіс публікацый саіскальніка — 80 адзінак). Агульны аб'ём дысертацыі — 255 старонак; асноўны тэкст займае 223 старонкі, бібліяграфічны спіс — 32 старонкі.

АСНОЎНЫ ЗМЕСТ РАБОТЫ

Першы раздзел “**Экзістэнцыяльная свядомасць як філасофска-эстэтычны феномен: тэарэтычны аспект**” прысвечаны асэнсаванню філасофскіх экзістэнцыяльных канцэпцый канца XIX—XX стст. і іх мастацкага ўвасаблення. Раздзел складаецца з двух падраздзелаў.

У падраздзеле 1.1 “**Філасофскі змест паняцця “экзістэнцыя”**” разглядаюцца прычыны з'яўлення філасофіі да экзістэнцыяльных праблем, экзістэнцыяльнай свядомасці чалавека, адметнасці трактоўкі экзістэнцыі ў працах М. Хайдэгера, Э. Касірэра, Ж. Марытэна, М. Шэлера, Ж.-П. Сартра, Э. Фрома, М. Бярдзьева, Л. Шастова, Г. Фядотава, П. Сарокіна і іншых філосафаў-антрапалагаў. Філасофскія экзістэнцыяльныя канцэпцыі XX ст., якія закранаюць праблемы жыцця і смерці, свабоды і рабства, адзіноты і масавага нівеліравання асобы, выбару і адказнасці, звярнулі найперш увагу на вывучэнне ўнутранага свету індывідуума. Каштоўнасць іх у тым, што маральныя катэгорыі ў жыцці чалавека прызнаюцца важнымі фактарамі яго непаўторнасці і адметнасці. Сёння анталагічныя канцэпцыі (працы Р. Лэйнга, В. Франкля, Р. Мэя, М. Мамардашвілі, А. Пяцігорскага і інш.) схіляюцца да думкі, што актуалізацыя экзістэнцыяльнай праблематыкі ва ўмовах нівеліравання маральна-этычных арыенціраў сучаснага грамадства можа садзейнічаць пошуку новай парадыгмы быцця, улічыўшы, з аднаго боку, каштоўнасці патэнцыяла суб'екта ў свеце і, з другога, яго ўнутраны крызіс, выкліканы бязвер'ем як у ірацыянальнае, так і ў рацыянальнае.

Гісторыя развіцця экзістэнцыяльных канцэпцый паказала ўсю складанасць чалавечага існавання, трываласць трагічнага ў жыцці,

фундаментальны характар невядомага як рэальнасці людскога свету. Прычыны дэгуманізацыі сучаснага грамадства філосафы бачаць у тым, што чалавек разглядаецца як машына, як бездапаможная ахвяра разбуральных сіл навукі, а насамрэч чалавек — найскладанейшая сістэма, здольная ствараць уласныя каштоўнасці: самаахвяраванне, спачуванне, любоў і каханне, пяшчоту, годнасць. І роля прыгожага пісьменства — не проста назіраць за чалавекам, а быць далучаным да яго клопатаў, перажываць іх.

Падраздзел 1.2 **“Гісторыка-літаратурная адметнасць увасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці героя”** скіраваны на высвятленне прычын актуалізацыі мастацкай думкай XX ст. экзістэнцыяльнай праблематыкі.

Зварот мастацтва слова да экзістэнцыі абумоўлены жаданнем падняць чалавека на больш высокі ўзровень самасвядомасці, які дапаможа яму асэнсаваць сваё існаванне ў крызісны час. Сінтэз філасофіі і мастацтва (прыкмета літаратурнага працэсу XX ст.) спалучае разумовую і пачуццёвую плыні і выяўляе маральна-этычныя адносіны чалавека да быцця і свету, што актуалізуе праблемы культуры ў сучасным грамадстве. Экзістэнцыяльная свядомасць закранае глыбінныя маральна-эмацыянальныя слаі свядомасці, якія вызначаюць здольнасць чалавека да пераўтварэння свету. Менавіта мастацтва гарманічна спалучае аб'ектыўны і суб'ектыўны пачаткі чалавека, скіроўваючы яго духоўныя пошукі.

Гуманістычная літаратура XIX ст. нават у самым “маленькім” чалавеку бачыла перш за ўсё чалавека, вяртага павагі і шанавання, яна фарміравала і паглыбляла канцэпцыю асобы — адно з найважнейшых адкрыццяў літаратуры. Заходнееўрапейскае прыгожае пісьменства XX ст. (найперш літаратура экзістэнцыяльнай арыентацыі) амаль цалкам адмовілася ад згаданай канцэпцыі, у той час як руская і беларуская літаратуры імкнуліся спалучыць экзістэнцыяльнасць і асобаснае. Апрычыннасць экзістэнцыяльнага мыслення разбурала сацыяльную матывацыю асобы і адкрывала ў чалавеку на ўзроўні яго прыродных рэакцый непаўторны ўнутраны свет, самакаштоўны і самадастатковы. Чалавек адзінакавы, унікальны, феноменалагічны стаў аб'ектам літаратуры XX ст.

Мастацкая думка мінулага стагоддзя, скіраваная на разгадваанне таямніцы быцця, сфарміравала “достаточную устойлівую модель мира” (В. Заманская), параметрамі якога з'яўляюцца *“катастрофичность бытия, кризисность сознания, онтологическое одиночество человека”*¹. Яны вызначылі сутнасць адзінокага, самотнага, замкнёнага чалавека, яго стасункі са знешнім светам, і гэта — адчужэнне. Прынцыпова іншае, чым у класічнай літаратуры, адбылося

¹ Заманская, В.В. Экзистенциальная традиция в русской литературе XX века: диалоги на границах столетий : учеб. пособие для вузов : для студентов, аспирантов, преподавателей-филологов / В.В. Заманская. – М. : Флинта : Наука, 2002. – С. 32.

вырашэнне праблем жыцця і смерці, сацыяльнага статусу чалавека, яго гістарычнай ролі.

Мастацтва слова ў XX ст. засяродзілася якраз на ўнікальнасці ўнутранага свету героя, асабліва пільную ўвагу звяртаючы на пагрозу страціць ім сэнс існавання, на боязь вакуумнай пустаты. Даць чалавеку магчымасць зразумець свой унутраны свет — у гэтым і заключаецца псіхатэрапеўтычная функцыя літаратуры экзістэнцыяльнай арыентацыі.

Бінарны характар мыслення абумовіў з'яўленне разнастайных мастацкіх накірункаў і школ, якія (кожная на свой лад) імкнуліся ўвасобіць паўнату ўсіх сфер самавыяўлення асобы. Прыгожае пісьменства, асабліва заходнееўрапейскае, цікавіў перш за ўсё пазасацыяльны чалавек, які свядома быў засяроджаны толькі на сваім унутраным жыцці, уласных комплексах, прыватных матэрыяльных інтарэсах. Грамадска-палітычныя крызісы пачатку XX ст. напоўнілі мастацтва пафасам татальнага адмаўлення і нават самаадмаўлення. Ідэі абсурднага свету знайшлі ўвасабленне ў мастацкай практыцы экспрэсіяністаў, дадаістаў, сюррэалістаў, куба-футурыстаў і іншых мадэрнісцкіх групавак.

З'явай у заходнееўрапейскай літаратуры стала творчасць М. Пруста (цыкл раманаў “В поисках утраченного времени”), цесна звязаная з эстэтыкай імпрэсіянізму канца XIX ст. Менавіта ён зрабіў асобу *аб'ектам* і *суб'ектам* мастацкага твора. “...Метод Пруста — зазначыў Л. Андрэеў, — представляет собой трансформацию реалистической традиции на уровне импрессионизма, причем не классического, конца XIX в., а модернизированного, начала века XX. Такой модернизацией символистско-импрессионистического опыта была философия Анри Бергсона”¹, паводле якой розум не здольны пранікнуць у глыбіню з'явы; гэта можа зрабіць толькі інтуіцыя, якая складае сутнасць мастацтва. Стан экзістэнцыяльнай свядомасці ў заходнееўрапейскай прозе найглыбей увасобіў Р. Музіль у рамане “Человек без свойств”. Прыём “погляду знутры” даваў магчымасць пісьменніку праз прызму свядомасці героя, і толькі яе, інтэрпрэтаваць рэчаіснасць.

Беларуская літаратура не была выключэннем з агульнага еўрапейскага кантэксту. Пісьменнікі Ядвігін Ш., Янка Купала, Якуб Колас, М. Багдановіч, М. Гарэцкі, Змітрок Бядуля і інш. не абыходзілі праблемы быцця і свядомасці чалавека. Жанравая эвалюцыя нацыянальнай лірыка-філасофскай, сацыяльна-філасофскай прозы стала яркім таму прыкладам (“Антон”, “Што яно?”, “Дзве душы” М. Гарэцкага, “Палескія аповесці” Якуба Коласа, “Сястра”, “Пошукі будучыні”, “Млечны Шлях” Кузьмы Чорнага). Інтэлектуальны пачатак,

¹ Андреев, Л.Г. Жанр «романа-реки» во французской литературе / Л.Г. Андреев // Зарубежная литература XX века : учеб. для вузов / Л.Г. Андреев [и др.] ; под ред. Л.Г. Андреева. — 2-е изд., испр. и доп. — М. : Высш. шк., 2001. — С. 116–117.

закладзены беларускай прозай пачатку XX ст., запатрабаваў пашырэння і паглыблення філасофскай праблематыкі, звязанай найперш з духоўнай дзейнасцю чалавека, яго самасвядомасцю, крыніцамі інтэлектуальнай энергіі, нормаў маралі. У нацыянальнай літаратуры пачатку XX ст. дамінавала ідэя адраджэння, што, па-першае, у пэўнай ступені прытармазіла працэсы ўпадніцтва, адчаю, шырокараспаўсюджаныя ў заходнееўрапейскім прыгожым пісьменстве. Па-другое, беларуская літаратура адчувала моцны ўплыў рускай літаратуры, вынікам чаго стала актыўнае пранікненне экзістэнцыяльнай свядомасці ў мастацкую структуру беларускай прозы. Л. Гаранін адзначаў: “Поиски художественно-философской мысли идут не в направлении от мифа к реальности, от былого к современности, от созерцания к активному практическому действию, а прежде всего в направлении самоуглубления, саморазвития самой художественно-философской мысли, самих чувств, представлений, образов...”¹. Суб'ект становіцца цэнтрам успрыняцця свету, і яго экзістэнцыяльная свядомасць выяўляе быццёвыя канстанты. Варта адзначыць, што ў дакастрычніцкі час быццёвая праблематыка, экзістэнцыяльная свядомасць увасоблены ў беларускай літаратуры як у рэалістычных, так і авангардных формах. Дыялектычны мастацкі сінтэз мог быць надзвычай плённым для гарманічнага развіцця нацыянальнага пісьменства, маштабнага ўвасаблення разнастайных тыпаў свядомасці.

Паняцце *экзістэнцыя* не прыжылося ў беларускім савецкім літаратуразнаўстве па ідэалагічных прычынах, бо суадносілася найперш з буржуазнай філасофіяй экзістэнцыялізму. Заходнееўрапейская трактоўка экзістэнцыі прынцыпова разыходзілася з заяўленай актыўнай жыццёвай пазіцыяй савецкага чалавека, якому трэба было падаўляць у сабе ірацыянальнае, падсвядомае і рэалізоўвацца ў калектыве, у сацыяльным асяроддзі. Па гэтай прычыне экзістэнцыяльная праблематыка ў нацыянальнай літаратуры паслякастрычніцкага часу рэалізуе сябе пераважна ў межах рэалістычнай псіхалагічнай прозы. Беларуская літаратура XX ст. разглядаецца ў трох ракурсах — уласна беларускай, рускай і еўрапейскай, а яе экзістэнцыялізацыя ёсць адзін з варыянтаў агульнага еўрапейскага эстэтыка-філасофскага феномена.

Другі раздзел “**Экзістэнцыяльныя ўрокі Максіма Гарэцкага**” акцэнтуюе ўвагу на сутнасці эстэтычнай канцэпцыі пісьменніка ў поглядах на чалавека ва ўмовах ваеннага часу, на канфлікт экзістэнцыяльнага і сацыяльнага ў адной асобе (“Дзве душы”), на праблемы свабоды і несвабоды, на ролю і месца снабчання ў мастацкай сістэме твораў, на спецыфіку ўвасаблення

¹ Гаранін, Л.Я. Философские искания в белорусской литературе / Л.Я. Гаранін. – Минск : Наука и техника, 1984. – С. 120.

экзістэнцыяльнай свядомасці (“Скарбы жыцця”). Раздзел складаецца з пяці падраздзелаў.

У падраздзеле 2.1 **“Выяўленне індывідуальнай свядомасці ў дакументальна-мастацкіх запісках “На імперыялістычнай вайне”** праведзены аналіз экзістэнцыяльных кампанентаў свядомасці героя, вызначаны прынцыпы адбору матэрыялу і яго падачы ў тэксце. Дакументальна-мастацкія запіскі — арыгінальны твор дзённікавай прозы, які мае свае спецыфічныя структурныя элементы і літаратурна-эстэтычныя вартасці. “На імперыялістычнай вайне” — твор жанрава неаднародны (мастацкія замалёўкі, лісты і фрагменты лістоў), ірэгулярны (адсутнасць дакладнага датавання), шматфункцыянальны. Некаторыя назіранні героя Лявона Задумы пададзены фрагментарна, а некаторыя кампазіцыйна завершаны, пра што сведчаць падзаголоўкі (Фарты. Уцёкі. Нёман. Абоз.). Стылёвы лад дакументальна-мастацкіх запісак таксама неаднародны: у творы спалучаны ўласна штудзёныя запісы і мастацкія накіды. У кароткіх штудзённых занатоўках пераважаюць стыль прадметнай дакладнасці, эстэтыка голага факта, які перадае напружаны, неспакойны рытм духоўнага жыцця героя. Шматаслоўнасць стылёвай структуры робіць змест твора больш выразным і глыбей раскрывае дынаміку ўнутранага жыцця Лявона Задумы, зменлівае аблічча яго ўражанняў, агляе экзістэнцыяльныя сэнсы быцця, глыбінныя асновы характару чалавека, выяўляе маштапасць філасофскай думкі пісьменніка, яго антываенную светапоглядную пазіцыю.

Дакументальна-мастацкія запіскі М. Гарэцкага спрыялі арганічнаму адлюстраванню дакументальных фактаў і духоўнага жыцця асобы ў экстрэмальных умовах вайны, фіксацыі найтанчэйшых пераходаў ад знешняга да ўнутранага. Напружанасць уласнага ўнутранага жыцця, перададзеная праз яго знешнія праявы, адлюстроўвае дынаміку мастацкага мыслення пісьменніка: ад прозы жыцця — да паэзіі экзістэнцыяльнай душы ў навакольным свеце. Цікавасць да зменлівага вобраза салдата ў запісках абумоўлена светапогляднымі ўстаноўкамі аўтара на аб'ектывацыю адметных уласцівасцей сваёй асобы, якой нададзены якасці чалавека наогул.

Падраздзел 2.2 **“Дзве душы” Максіма Гарэцкага: канфлікт “я”-асобы і “я”-экзістэнцыі** прысвечаны даследаванню аспектаў суіснавання сацыяльнага і экзістэнцыяльнага пачаткаў у адной асобе, што актуалізуе праблему ўзаемаадносін чалавека і дзяржавы, узаемадзеяння сацыяльных механізмаў і экзістэнцыі. Аповесць М. Гарэцкага ёсць спроба разгадаць таямніцу чалавека ў новых сацыяльных умовах, народжаных ломкай старога свету. У асобе героя-інтэлігента Ігната Абдзіраловіча не назіраецца вонкавага сутыкнення чалавека экзістэнцыяльнага і сацыяльнага, персанаж М. Гарэцкага непасрэдна не далучаны да паслярэвалюцыйных перабудовачных працэсаў, таму раздваенне

асобы ідзе па лініі толькі экзістэнцыяльных параметраў. Канфлікт уласных пачуццяў, унутраных перажыванняў выклікаў незадаволенасць сабой, дваістасць душы, адзіноту героя.

У сюжэце аповесці немалаважную ролю адыгрывае прынцып выпадковасці, які арганізуе плынь быцця ў творы (гібель пані, падмена дзяцей, нечаканая сустрэча Ігната з Васілём у Маскве і інш.). Ланцужок выпадкаў выклікае працэс раздваення душы і фарміруе экзістэнцыяльную канцэпцыю тлумачэння жыцця як непрадказальнага і алагічнага. Лабараторна створаная сітуацыя з падменай дзяцей (у гэтым таксама ёсць праява экзістэнцыяльнага мыслення М. Гарэцкага) скіравана на пошук пісьменнікам ісціны. Для мастака важны не сацыяльны статус асобы, а статус чалавека. Пэўная адасобленасць героя ад сацыяльнага асяроддзя, яго адчужанасць даюць магчымасць зразумець сутнасць чалавека і чалавечага быцця наогул.

Працэс мыслення ў Ігната Абдзіраловіча не абстрактны, не асацыяльны, ён ідзе ў накірунку пошукаў лёсавызначальных сэнсаў для свайго народа. Дваілася душа з прычыны пакутлівага роздуму над вытокамі сацыяльнай няроўнасці, над ступенню адказнасці панюў за здзекі з паднявольнага люду. Цікавасць да перамен у знешнім свеце ўтрымлівае Ігната Абдзіраловіча ад татальнай засяроджанасці на сабе, ад дэмагэрыялізацыі свядомасці і звядзення чалавека да статусу біялагічнай істоты. Арыгінальны мастацкі прыём паказу чалавека праз раздваенне асобы адкрыў перад М. Гарэцкім магчымасць падаць вобраз персанажа ў незафіксаваным стане паміж зямным жыццём і экзістэнцыяльным існаваннем, паміж сацыяльнымі структурамі, здольнымі падавіць індывідуальнае “я”, і ўтапічнай марай падняць канкрэтна-гістарычнае жыццё да філасофскага. Вобраз інтэлігента Ігната Абдзіраловіча ёсць спалучэнне ў адной асобе і чалавека сацыяльнага, гістарычна матываванага, і чалавека экзістэнцыяльнага, па-філасофску ўніверсальнага.

У падраздзеле 2.3 ***“Катэгорыя сну ў вобразнай сістэме Максіма Гарэцкага і Франца Кафкі”*** разглядаецца адметнасць снабчання, што дае магчымасць пісьменнікам філасофстваваць, не прытрымліваючыся законаў логікі і рацыянальнага мыслення, выкарыстоўваць метафарычнасць, прытчавасць, пазбягаючы завершаных лагічных фармуліровак. Для творчай манеры Ф. Кафкі характэрна сацыяльная адчужанасць героя ад знешняга свету, пісьменніка цікавіў механізм занявольвання індывіда праз яго прыватнае жыццё. Кафкаўскі герой (“Сельский врач”) увесь час знаходзіцца ў стане ўнутранай барацьбы, унутранага супрацьстаяння, што ператваралася ў пастаянны стрэс і вяло да самаразбурэння асобы.

М. Гарэцкі праз малюнкi сну зазірае ў падсвядомыя глыбіні чалавека, выяўляе цьмяныя памкненні героя, парог яго разумовых магчымасцей, але персанаж пісьменніка не выключаны цалкам з сацыяльнага асяроддзя

(“Амерыканец”, “Роднае карэнне”, “Руіны”). Мэта мастака — ахапіць цяжучасць, стыхійнасць, ірацыянальнасць псіхалагічных працэсаў, якія абумоўліваюць пакутлівы роздум героя, а не фіксуюць працэс самаразбурэння асобы, як гэта адбываецца ў Ф. Кафкі.

Падраздзел 2.4 **“Трактоўка свабоды і несвабоды ў творах Максіма Гарэцкага і Альбэра Камю”** прысвечаны асэнсаванню адной з асноўных праблем у экзістэнцыяльным бачанні жыцця: свабода як магчымасць рэалізацыі і самарэалізацыі чалавека — гэта свабода яго выбару. Праз выпрабаванне адказнасцю за зроблены выбар жыццёвага шляху праводзяць сваіх герояў М. Гарэцкі (“Чырвоныя ружы”, “Прысяга”) і А. Камю (“Молчание”). Свабода выбару ўласнага жыццёвага шляху — важны экзістэнцыяльны кампанент асобы ў плане яе самарэалізацыі. Асэнсаванне персанажамі твораў беларускага пісьменніка сваёй духоўнай несвабоды, маральнага прыніжэння непазбежна выводзіць іх да ўсведамлення няправільнасці светабудовы і прычын сацыяльнай несвабоды.

У апавяданні А. Камю даследуюцца маральна-этычныя вынікі духоўнага прыніжэння. Экзістэнцыяльны аналіз дапамог французскаму пісьменніку выявіць пачварныя пачуцці чалавека, які пераступіў парог меры. Рабства духоўнае, на думку А. Камю, страшнейшае за рабства эканамічнае, бо ў ахвяру прыносяцца мараль і дабрачыннасць: “Выбрать свободу не значит выбрать ее в ущерб справедливости. <...> Выбрать одно без другого нельзя. Если кто-то лишает вас хлеба, он тем самым лишает вас и свободы. Но если у вас отнимают свободу, то будьте уверены, что и хлеб ваш тоже под угрозой. <...> Нищета в мире растет по мере того, как отступает свобода, и наоборот”¹.

Каштоўнасць ілюстраваных у прозе беларускага і французскага пісьменнікаў філасофскіх канцэпцый заключаецца, такім чынам, у разуменні свабоды як магчымасці самарэалізацыі чалавека ў духоўным плане. М. Гарэцкі і А. Камю ў мастацкіх вобразах увасобілі магістральныя тэндэнцыі XX ст., калі літаратура і філасофія сталі з’явай арганічна цэласнай, у якой знайшлі адлюстраванне ўсе сферы самавыяўлення асобы.

У падраздзеле 2.5 **“Скарбы жыцця”: экзістэнцыяльная аўтабіяграфія Максіма Гарэцкага** аналізуюцца параметры экзістэнцыяльнага светаадчування пісьменніка, якія, матэрыялізаваўшыся ў “Скарбах жыцця”, вывелі гэты твор за межы жыццёапісальнай аўтабіяграфіі і надалі ёй статус экзістэнцыяльнай. “Скарбы жыцця” кампазіцыйна складзены з міні-сітуацый, у якіх герой застаецца сам-насам з уласнай сутнасцю, сваім унутраным “я”. Сон, галюцынацыі, паўдрымота становяцца эмблемай выяўлення экзістэнцыяльнай

¹Камю, А. Творчество и свобода : ст., эссе, записные книжки : пер. с фр. / А. Камю ; сост. и предисл. К. Долгова ; коммент. С. Зенкина. — М. : Радуга, 1990. — С. 135.

сутнасці “я”-героя, космасу яго душы. Міні-сітуацыі М. Гарэцкага надзвычай ёмістыя па прычыне антынамічнасці экзістэнцыяльнага слова, якое ўвасабляе шматлікія семантычныя нюансы, адценні.

М. Гарэцкі адзін з першых у беларускай прозе фарміруе экзістэнцыяльны погляд на чалавека і свет, выпрацоўвае арыгінальныя прынцыпы паэтыкі экзістэнцыяльнага тыпу (экстрэмальная сітуацыя, мяжа “жыццё — смерць”, плынь свядомасці, снабачанні), здольныя найбольш адэкватна адлюстравачы алагічны свет і знявечаную свядомасць асобы XX ст. Глабальна асэнсоўваючы сітуацыю чалавека пачатку XX ст., выяўляючы найскладанейшую дыялектыку ўзаемаадносін людзей у свеце, эвалюцыю іх свядомасці, пісьменнік у рэчышчы еўрапейскага літаратурнага працэсу ўздымае праблему маральных меж, фармулюе канцэпцыю суадносін розуму і маралі, праблему грамадства без Бога. Назіранні, зробленыя М. Гарэцкім, раўназначныя адкрыццям у заходнееўрапейскай і рускай літаратурах М. Пруста, Ф. Кафкі, Р. Музіля, А. Белага, І. Буніна, У. Набокава і інш. Адметным бачаннем свету і чалавека ў ім, адчуваннем трагічнасці часу, стылёвай выразнасцю пісьменнік надаў беларускай прозе еўрапейскае аблічча. У яго творах знайшла ўвасабленне арыгінальная мадэль тыпалагічнага спалучэння еўрапейскага экзістэнцыялізму і рускага псіхалагізму, што дае падставы гаварыць пра своеасаблівы *экзістэнцыяльны псіхалагізм* пісьменніка.

Трэці раздзел **“Быццёвая сутнасць крызіснай эпохі XX стагоддзя ў мастацкай прозе”** прысвечаны даследаванню шляхоў увасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці ў прозе Якуба Коласа, Міхася Зарэцкага, Кузьмы Чорнага, В. Быкава, В. Казіко, Ю. Станкевіча, Л. Петрушэўскай, К. Гамсуна, М. Кундэры, Ж.-Л. Трасара. Раздзел складаецца з чатырох падраздзелаў.

У падраздзеле 3.1 **“Анталагічны кампанент “малой” прозы Якуба Коласа”** разглядаецца майстэрства Якуба Коласа ўвасабляць складанейшую дыялектыку экзістэнцыяльнага “я”-чалавека. Канцэпт дому, зямлі — фундаментальны ў Коласавым вызначэнні нацыянальнай самасвядомасці, дзякуючы яму пісьменнік ажыццяўляе мастацкае асэнсаванне беларускай ідэнтычнасці. Вобраз дому фарміруецца ў Якуба Коласа праз бытавую дэталі (прылады працы, хатні посуд, вопратку), праз узаемазасункі сямейнікаў, адносіны герояў да працы, да прыроды. У звычайным, побытавым здарэнні мастак бачыў вялікую сацыяльную і духоўную праблему (у лёсе канкрэтнага чалавека — лёс пэўнай сацыяльнай групы, а фактычна — лёс усяго народа), выяўляў каштоўнасць, адзінкаваць, непаўторнасць прыватнага вопыту, калі істотнае нараджаецца з малога, непрыкметнага, нязначнага на першы погляд. У багатай выяўленчай палітры Якуба Коласа важным сродкам з’яўляюцца ёмістыя бытавыя і псіхалагічныя дэталі, якія набываюць сімвалічнае значэнне,

успрымаюцца ў шырокім плане, нараджаюць багатыя асацыяцыі і аналогіі. Пісьменнік выяўляе экзістэнцыяльную сутнасць герояў праз мікрадэталі і мікраабставіны, скампанаваныя такім чынам, што праз іх знешнія праяўленні раскрываецца глыбіня чалавечай душы. Апавяданні “Адукацыя”, “Хатка над балотцам”, “Туды, на захад!”, “Курская анамалія” — яскравы ўзор твораў, дзе “малая” форма напоўнена глыбокім сэнсам і нясе значную мастацкую ідэю.

У падраздзеле аналізуецца філасофская змястоўнасць рэчавай дэталі ў Якуба Коласа, што стварае адмысловую шчыльнасць тэксту, і герой, не пазбаўлены сваіх індывідуальных рыс, паўстае як тып, дэтэрмінаваны ў рэалістычным кантэксце адпаведнымі параметрамі нацыянальна-гістарычнага быцця. Цікавасць мастака да такіх катэгорый, як мір і вайна, жыццё і смерць, анталагічнае адчуванне еднасці чалавека і прыроды адкрывае ў асобе мастака экзістэнцыяльнага рэаліста. “Малыя” жанравыя формы Якуба Коласа аказаліся надзвычай змястоўнымі ў выяўленні экзістэнцыяльных праблем чалавека. Пісьменнік не прыглушаў сацыяльнага пачатку, які фарміраваў характар, але пры гэтым не ігнараваў і натуральныя чалавечыя пачуцці. Якуб Колас фактычна залажыў у беларускай прозе асновы сучаснага мастацкага бачання свету, якое апіраецца на візуалізацыю канкрэтнага факта, жыццёвай сцэны. Ён стаў пачынальнікам кінематаграфічнай паэтыкі ў нацыянальным прыгожым пісьменстве, паклаўшы мікрадэталі і мікраабставіны ў аснову мантажнага прынцыпу мастацкага мыслення, у якім дынаміка дыялогаў, сцэн, карцін выяўляе псіхалагічныя глыбіні чалавека, экзістэнцыяльныя параметры яго жыцця. Паказ Коласам быцця праз прызму побыту, праз візуалізацыю фактаў і сцэн сведчыў аб уменні беларускага пісьменніка перадаваць філасофію часу і асобы, выяўляць матэрыю свядомасці беларусаў, спецыфіку іх светаадчування.

У падраздзеле 3.2 **“Ідэя самакаштоўнасці чалавека ў творчасці Міхася Зарэцкага”** даследуецца патэнцыял рамантычнага светабачання М. Зарэцкага. Рамантычны спосаб мыслення (прынцыповая незавершанасць, шматлікасць сэнсаў, роля інтуітыўнага, падсвядомага, адсутнасць лінейнай эвалюцыі) аказаўся надзвычай прыдатным для выяўлення экзістэнцыяльнай свядомасці і быў запатрабаваны беларускімі пісьменнікамі ў крызісныя перыяды развіцця грамадства ў XX ст. Спасціжэнне быццёвай сутнасці эпохі гістарычных зломаў і чалавека ва ўмовах калектывізацыі, якая вызвала 3-пад кантролю тыя аспекты зла, што ператвараліся ў метафізічнае зло, агаляла схаваныя чорныя глыбіні ў чалавеку, якія правакавалі хаос і катастрофы, становіцца прыярытэтным для М. Зарэцкага. Зло прадстаўлена ў рамане “Вязьмо” ў шматлікіх варыянтах: у сям’і, у адносінах паміж закоханымі, у стаўленні кіраўнікоў да аднавяскоўцаў-сялян, да чалавека наогул. Палеміка Галілея з Плаксам — гэта роздум самога аўтара над прыродай чалавека, яго маральнымі прынцыпамі, над ілюзіяй прадвызначанасці. Галілей і Плакс увасабляюць варыятыўнасць сэнсаў і

адсутнасць абсалютаў, іх размовы не ёсць поўнае адмаўленне дэтэрмінізму, яны толькі пазбаўляюць апошні татальнасці. Пісьменніку бліжэй ідэі плюралізму, адноснасці і шматлікай колькасці ісцін.

Калектывізацыя як сацыяльна-эканамічная з'ява на больш глыбінным узроўні яе разумення выходзіла на праблему зямлі як асяродку існавання чалавека; яна актуалізавала цэлы спектр пытанняў у грамадстве — гэта і матэрыяльна-гаспадарчыя, псіхалагічныя і нават светапоглядныя цяжкасці, пра што сведчаць “Лісты ад знаёмага”, “Вясна 1930 года”. Дысгарманічнасць свету, яго хаос, напружанасць думак і эмоцый чалавека М. Зарэцкі перадае як на ўзроўні зместу, так і на ўзроўні формы. Прынцып ліставання (як увасабленне паэтыкі фрагмента) у “Лістах ад знаёмага” стварыў эфект рухомасці ідэй і канцэпцый пераходнага часу. Шматлікія імпрэсіяністычныя дэталі-адчуванні, што маюць гукавыя, колеравыя адценні, фіксуюць зменлівасць суб'ектыўных уражанняў і “цякучасць” свету. стылістыка твораў аб'ядноўвае фрагменты канкрэтна-гістарычнага часу ў вобраз часу вечнага.

Трагічныя падзеі XX ст., якія наклалі адбітак на душы герояў, і зваротны працэс — уплыў схаванага ўнутранага жыцця асобы на рух гісторыі — сталі вызначальнымі ў творчасці пісьменніка і фактычна падрыхтавалі глебу для наступнай хвалі твораў пра калектывізацыю, пра змененую вёску і трансфармаванае “я”-чалавека ў новых эканамічных умовах, дзе будуць назірацца іншыя формы выяўлення экзістэнцыяльнай свядомасці, звязанай найперш з даследаваннем на глыбінным узроўні сацыяльнай ментальнасці чалавека XX ст. (яркім прыкладам стануць раманы Р. Мурашкі “Таварышы” і “Палеская хроніка” І. Мележа).

Параўнальны аналіз твораў М. Зарэцкага “Ой, ляцелі гусі...” і К. Гамсуна “Виктория” актуалізуе заўважаную аўтарамі праблему дысгарманічнасці ўнутранага свету чалавека, яго духоўнай адзіноты, схаванай за знешняй будзённасцю, за штодзённымі клопатамі. Творчыя індывідуальнасці абодвух пісьменнікаў развіваліся пераважна ў рэчышчы рэалістычнага мастацтва; іх цікавасць да ўплыву грамадскіх працэсаў на лёсы людзей не паслаблялася на працягу ўсяго творчага жыцця, але дэтэрмінаванасць паводзін чалавека толькі знешнімі фактарамі не была дамінуючай; мастакоў прываблівалі рух і ваганні чалавечай псіхікі як самастойнага феномена.

Складаную нявытлумачанасць чалавечых узаемаадносін мастакі бачылі ў замкнёнасці чалавека (беларускі — у меншай ступені, нарвежскі — у большай) у абалонку сваёй індывідуальнасці, што пазбаўляе яго магчымасці своечасова высветліць непаразуменні, быць адкрытым, каб стаць шчаслівым. Сапраўдныя першапрычыны паводзін персанажаў схаваны за знешняй падзейнасцю, глыбінны сэнс аповеду знаходзіцца ў падтэксце, ключ да якога ў саміх таямніцах жыцця, у недасягальнасці, загадкавасці, супярэчнасцях чалавечай

душы. Невыпадкава ў творах амаль не закранаюцца сацыяльныя канфлікты; М. Зарэцкага і К. Гамсуна цікавяць пераважна маральна-этычныя ўзаемаадносіны герояў, складанейшыя рухі іх духоўнага жыцця.

Творчасць М. Зарэцкага сведчыць аб шматаспектных падыходах пісьменніка да праблемы чалавека, яна ўздымае на новы ўзровень працэс спасціжэння ўнутранага свету асобы ў анталагічным кантэксце. Блізкая беларускаму пісьменніку мастацкая сістэма рамантызму давала магчымасць мадэляваць цэласнасць жыцця ў працэсе яго станаўлення. Рамантычны герой М. Зарэцкага пры ўсёй сваёй знешняй актыўнасці засяроджаны найперш на ўнутраным жыцці: на ўласных ваганнях, сумненнях, перажываннях. Пісьменнік у неспрыяльных умовах часу адстойваў права чалавека на самастойнае спасціжэнне сябе і свету, на магчымасць выбару ў складаных, зменлівых абставінах. За рамантычным героем М. Зарэцкі пакідаў права на слабасць, што наогул не ўласціва персанажу-рамантыку, але ў тагачаснай рэчаіснасці, калі ўладарыў культ насілля, апантанай актыўнасці, слабасць рамантычнага персанажа была адзінай яго сілай, здольнай крануць, расчуліць, унутрана абурыцца гвалту.

Падраздзел 3.3 *“Філасофскае супрацьстаянне жыцця і смерці ў рамане Кузьмы Чорнага “Млечны Шлях”* прысвечаны разгляду ўвасаблення пісьменнікам асноўнай экзістэнцыяльнай катэгорыі “жыццё — смерць”.

Істотны ўплыў на беларускую літаратуру першай паловы XX ст. аказвала заходнееўрапейская і руская інтэлектуальная проза, што выпрацоўвала свой тып філасофствавання, аснову якога складала ўсеабдымная сістэмнасць Космасу, універсальнасць яго законаў і больш шырокае разуменне чалавека — не проста як сацыяльнага тыпу, асобы, а як прадстаўніка чалавецтва. Гэта дыктавала адметныя падыходы да адлюстравання ўнутранага свету чалавека: таямніцы ўнутранага жыцця, непрадказальныя варыяцыі псіхікі суадносіліся найперш з героем як прадстаўніком людскога роду, што рабіла яго вобраз больш аб'ёмным.

Другая сусветная вайна як ніколі раней балюча паставіла праблему выжывання ўсіх людзей. Мастацкае ўвасабленне ідэі “самазабойства чалавека — самазабойства чалавецтва” адлюстравана ў раманах “Пошукі будучыні”, “Вялікі дзень”, “Млечны Шлях” Кузьмы Чорнага. Паказ унутранага свету чалавека ў апошнім рамане істотна адрозніваецца ад псіхалагізму твораў пісьменніка 1930-х гг., дзе было імкненне раскрыць механізмы нябачнага ўнутранага жыцця. У рамане “Млечны Шлях” героі выступаюць найперш як прадстаўнікі роду чалавечага. Не глыбінёй псіхалагічнай распрацоўкі характараў заклапочаны Кузьма Чорны, а ўвасабленнем экзістэнцыяльнага пастулата супрацьстаяння жыцця і смерці з іх рухомымі межамі. У творы ўвасоблена ідэя “абсурднага жызнечуства” (А. Камю), якая ў беспадстаўным

забойстве нямецкага салдата знайшла сваё лагічнае завяршэнне. Вайна стварыла сітуацыю, калі неістотныя жыццё і смерць аднаго чалавека, але ад іх адзін крок да смерці калектыўнай, і тады апакаліпсіс непазбежны. Вайна ёсць сусветны абсурд, у межах якога перспектыва самаразбурэння чалавецтва надзвычай рэальная. Гісторыі сям'і Мікалая Сямагі, лёсаў Уладзіміра Ярмаліцкага, старога немца і “варшаўскага нешчасліўца” набываюць статус сімвала і метафары веку самаразбурэння асобы, калі забойства чалавека ёсць самазабойства чалавецтва. Небяспека такой пагрозы і выказана ў рамане Кузьмы Чорнага.

Цікавасць беларускага пісьменніка да глыбінь чалавечай псіхалогіі рухала літаратурны працэс у напрамку трансфармацыі класічнага псіхалагізму ў псіхалагізм экзістэнцыяльны, у аснове якога не апісанне пачуццяў, а працэс успрыняцця часу, свету і чалавека ў ім. Кузьма Чорны праз сімваліку, міфалагічныя коды, нюансіроўку дэталей знешняга свету, праз адыход ад сацыяльнай матывацыі ўчынкаў ажыццяўляў усебаковую распрацоўку вобразаў, што непазбежна вяло нацыянальную прозу да яе экзістэнцыялізацыі.

У падраздзеле 3.4 **“Выяўленне “я”-экзістэнцыі ў мастацкай прозе другой паловы XX стагоддзя”** асэнсоўваюцца шляхі экзістэнцыялізацыі беларускай прозы другой паловы мінулага стагоддзя праз прызму заходнееўрапейскіх літаратурных традыцый. На прыкладзе твораў В. Быкава “Бедныя людзі”, В. Казько “Да сустрэчы...”, М. Кундэры “Вальс на прощание” даследуецца спецыфіка памежных сітуацый. Матыў парога/мяжы дае магчымасць мастаку зазірнуць у патаемныя куточки чалавечай душы, у глыбіні падсвядомага. Экзістэнцыяльная прастора названых твораў В. Быкава, В. Казько і М. Кундэры пабудавана на межах/парогах. Пісьменнікаў цікавіць не логіка смерці, фізічнай ці духоўнай (хоць матыў смерці ў творах сюжэтаўтваральны), а логіка жыцця, чалавечай псіхікі, акрэсленых праз матыў парога/мяжы, праз адначасовасць і каштоўнасць розных поглядаў на свет, няўлоўныя адценні думак, выказаных і нявыказаных слоў.

Экзістэнцыяльны аналіз на межах дапамагае зразумець падтэкст учынкаў герояў, якія мала матываваны знешнімі абставінамі і знаходзяцца па-за станам лінейнага псіхічнага развіцця асобы. Паглыбленне філасофскіх патэнцый твораў адбываецца праз свядомую ўстаноўку пісьменнікаў на псіхалагічны эксперымент, узмацненне ідэі адчужанасці чалавека ў свеце, на пашыранае даследаванне сферы экзістэнцыяльнага быцця. Жаданне беларускіх і заходнееўрапейскага пісьменнікаў разглядаць чалавека на мяжы сітуацый сведчыць аб іх імкненні спасцігнуць таямніцы быцця, чалавечай індывідуальнасці ў поліфаніі грамадскіх сувязяў, выявіць глыбінную экзістэнцыю чалавека. Экзістэнцыяльнае светабачанне, якое выпявала ў нетрах традыцыйнага рэалізму, сфарміравала ў творах В. Быкава, В. Казько і

М. Кундэры непаўторны тып экзістэнцыяльнага псіхалагізму як эстэтычнай сістэмы.

У падраздзеле аналізуецца функцыя мікрадэталёў, мікраабставін, прынцыпу лабірынта ў прозе Ю. Станкевіча, Л. Петрушэўскай, Ж.-Л. Трасара. Выразная дэталізацыя рэчаіснасці, псіхалогіі чалавека, прысутнасць вялікай колькасці дэталёў-пачуццяў, ярка зафіксаваных кінематаграфічнымі прыёмамі, увасабляюць стан свету і душы 18-гадовай дзяўчынкі ў “Новых Робінзонах” Л. Петрушэўскай, учарашняга рэспектабельнага чыноўніка Гюнца з навелы “Гниенье” Ж.-Л. Трасара, абрабаванага юнака ў апавяданні Ю. Станкевіча “Изумрудна-зялёныя мухі”. Свядомасць герояў фіксуе толькі знешнія дэталі, але менавіта яны, выпадковыя, хаатычныя, сумбурныя, ствараюць атмасферу хуткаплыннасці, няпэўнасці, нестабільнасці жыцця. Мікрадэталёў, вандруючы па эпізодах, у спалучэнні з іншымі дэталёў становіцца сімвалічнай і высвечвае экзістэнцыяльную сутнасць чалавека, яго глыбока схаваныя ад знешняга назіральніка душэўныя працэсы. Ёсць усе падставы гаварыць пра адметную філасофію мікрадэталёў і мікраабставін, якія праз адзінкавае выяўляюць агульную сутнасць чалавека.

Прынцып духоўнага лабірынта ў прозе канца мінулага стагоддзя выкарыстоўваецца для ўвасаблення крызіснага светаадчування чалавека, які знаходзіцца ў забытанай сістэме як грамадскіх адносін, так і ўласных уяўленняў пра сусвет і сваё месца ў ім. Гэты прынцып здольны перадаць і татальнае адчужэнне, адзіноту, некамунікабельнасць, расчараванне ў многіх канцэпцыях філасофіі гуманізму, і пакутлівы пошук новых каштоўнасцей арыенціраў падчас змены светапоглядных прыхрытэтаў.

Такім чынам, нацыянальная проза XX ст. развівалася ў рэчышчы сусветнага літаратурнага працэсу і выкарыстоўвала рэалістычныя і мадэрнісцкія формы ўвасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці. Элементы авангардысцкай паэтыкі, якія ўжывалі беларускія пісьменнікі Якуб Колас, Міхась Зарэцкі, Кузьма Чорны, В. Быкаў, В. Казько, Ю. Станкевіч і інш., істотна пашыраюць выяўленчыя магчымасці рэалізму. Сучасная проза інтэнсіўна шукае новыя формы спасціжэння чалавека і свету, фарміруе ўстойлівую тэндэнцыю адыходу ад відавочна трывалага сэнсу, які перашкаджае бачыць свет у шматграннасці ўсіх яго выяў.

Чацвёрты раздзел **“Унутраны чалавек і сацыяльныя механізмы грамадства”** закранае антыўтапічныя канцэпцыі свету ў творах А. Мрыя, А. Платонава, Д. Оруэла, В. Казько, В. Быкава, Ю. Станкевіча, М. Уэльбека, дзе меніпейная гульня аказалася надзвычай гнуткай формай мастацкага бачання беларускіх і замежных пісьменнікаў і выяўлення экзістэнцыяльнай праблематыкі. Для меніпейнай традыцыі характэрна яе здольнасць да заглыблення праз фантастычныя і казачныя элементы ў філасофскую

праблематыку. М. Бахцін называў меніпею фантастыкай, схільнай да эксперыменту, і жанрам з неабмежаванай сюжэтнай выдумкай. Авантурны сюжэт, фантастычныя і казачныя элементы, рознастылёвасць, публіцыстычная завострэнасць, карнавальнае светаадчуванне рэлятывізавалі ўсё трывалае, даўно ўсталяванае і далі магчымасць пашырыць прыватнае жыццё чалавека і канкрэтна-гістарычны час да агульначалавечага, універсальнага, касмічнага, адчуць незавершанасць і рухомасць пераходаў і працэсаў. Раздзел складаецца з трох падраздзелаў.

Падраздзел 4.1 **“Канфлікт экзістэнцыяльнага і сацыяльнага ў прозе Андрэя Мрыя, Андрэя Платонава, Джорджа Оруэла”** даследуе праблему стасункаў грамадскага і ўнутранага ў чалавеку. XX стагоддзе актуалізавала антыўтапічную праблематыку, вылучыўшы важкасць маральна-этычнага патэнцыялу антыўтапічнага светабачання, скіраванага на пераадоленне канфліктаў індывіда з грамадствам. Працэс мастацкага асэнсавання супярэчнасцей эпохі набываў у А. Платонава і А. Мрыя форму неардынарных узаемаператварэнняў: гэта і напружаны ўнутраны дыялог рэальнага і ідэальнага, палеміка з сучаснасцю, і жажлівае сяабачанне аб утапічным ідэале, і яго крах. Утопія пад пяром мастакоў ператвараецца ў антыўтопію. Творы А. Мрыя і А. Платонава сталі своеасаблівай пародыяй на калектывізм.

Пагрозу ператварэння людзей, пазбаўленых індывідуальнага “я”, у фантамаў выключна паказаў Д. Оруэл у рамане “1984”. Людзі нізкага інтэлектуальнага ўзроўню рэфармавалі мову, паспешліва выпрацоўвалі абстрактныя ідэі кіравання дзяржавай. У новай сацыяльнай сістэме Д. Оруэла чалавек пераставаў належаць самому сабе, страчваў сваю экзістэнцыяльную самасць. Праз іронію і скепсіс, вобраз катлавана і матыў абсурду бачыцца песімістычнае стаўленне А. Мрыя, А. Платонава, Д. Оруэла да грамадскай сістэмы, якая ўзасабляе адкрытае насілле над унутраным “я”-чалавека.

У падраздзеле 4.2 **“Дыялектыка “я”-чалавека ў творах Віктара Казько і Мішэля Уэльбека”** разглядаюцца творы канца XX ст. Калі ў А. Мрыя, А. Платонава, Д. Оруэла бачыцца логіка развіцця антыўтапічных ідэй, то ў творах В. Казько і М. Уэльбека — логіка іх краху. Сур’ёзную філасофскую праблему ўзаемастасункаў экзістэнцыяльнага і сацыяльнага В. Казько і М. Уэльбек вырашаюць у лепшых традыцыях смехавай культуры, у прыватнасці меніпавай сатыры, якая плённа выкарыстоўвае міфалагічную архаіку. Міфалагізм становіцца не проста мастацкім прыёмам сучаснай літаратуры, але і аўтарскім светаадчуваннем. У апавесці В. Казько “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” значная роля адведзена міфалагічным кодам, скіраваным на экзістэнцыяльнае спасціжэнне светабудовы. Сімволіка-міфалагічная вобразнасць арганізуе прастору апавесці такім чынам, што спрыяе пранікненню ў таямніцы жыцця, выяўляе адзінства матэрыі і духу. Сімволіка-

міфалагічныя коды В. Казько акцэнтуюць увагу на пераходзе ад матэрыяльнага да духоўнага, ад канкрэтна-гістарычнага да пазачасаванага. Мастацкая структура твора (парушаная храналогія, фрагментарнасць, адсутнасць традыцыйнага пачатку і канца) мае на мэце адлюстраваць і хаос Сусвету, і яго адзінства. В. Казько, увасабляючы асобасныя адносіны індывіда да свету, спрабуе прымірыць апазіцыі чалавек – прырода, сацыяльнае – экзістэнцыяльнае, згарманізаваць супрацьлеглыя пачаткі. Унутрана рухомае дыялектычнае ўзаемадзеянне сацыяльнага і экзістэнцыяльнага ў аповесці выяўляе складанасць асобы, яе няпростыя ўзаемаадносіны са светам, але аўтарская канцэпцыя твора трымаецца не на супрацьпастаўленні экзістэнцыяльнага і сацыяльнага, а на магчымасці іх гарманічнага суіснавання — складаным дыялектычным адзінстве матэрыі і духу, гісторыі і міфа, якое скіравана спасцігнуць жыццё ў шматграннай цэласнасці, супярэчлівасці, у вечным стаўленні.

У мастацкай сістэме французскага пісьменніка архетып шляху як “творимой жизни” (М. Уэльбек) не становіцца крыніцай духоўных сіл, а набывае сэнс экзістэнцыяльнай трагічнай накіраванасці. Мастацкі прыём біпалярнай вобразнай пары галоўных герояў павінен выявіць супрацьстаянне хаосу і парадку, інстынктыўна цяснага і разумовага ў маштабах чалавечай гісторыі. Толькі супастаўленне дзвюх супрацьлеглых маральна-этычных сістэм не вырашаецца на карысць ніводнай з іх. Абедзве, на думку М. Уэльбека, аднолькава катастрофічныя, бо надзвычай востра пастаўлена ідэя разбурэння ўсіх норм маралі, якія вядуць да знікнення традыцыйнай формы чалавечага існавання. Думку аб глабальным катастрофізме мастак напрамую звязвае з працэсам дэвальвацыі традыцыйных каштоўнасцей чалавецтва. У рамане М. Уэльбека выразна гучыць аўтарская трывога, што індывідуалізм ператварыўся з катэгорыі асобаснай у катэгорыю сацыяльную: пашырэнне меж унутранай свабоды непазбежна вядзе да непрыхаванага эгаізму і поўнага ігнаравання маральных стандартаў і норм.

Сэнсавое багацце, стылёвая шматмернасць твораў В. Казько і М. Уэльбека абумоўлены эксперыментальным характарам іх мастацкага свету, у якім усё: і чалавек, і абставіны, і падзеі — падпарадкавана правярцы думкі аб магчымасці рэалізацыі сусветнага халакоста рукамі самога чалавека і рэальнасці аптымістычнага прагнозу на будучыню.

Падраздзел 4.3 “*Меніня ў праблемным полі сучаснага чалавека (проза Васіля Быкава, Юры Станкевіча, Мішэля Уэльбека)*” прысвечаны разгляду традыцый еўрапейскага авантурнага рамана ў сучаснай прозе. Спалучэнне авантурнасці, пазбаўленай жыццёвага праўдападабенства, з вострай праблемнасцю стварае ўмовы для глыбіннага пранікнення ў нетры чалавечай свядомасці, не матываванай ніякімі знешнімі ўмовамі і абставінамі. Выпрабаванне філасофскай ідэі адносна пазіцыі чалавека ў сучасным свеце

з'яўляецца асноўнай задачай смелай фантастыкі і вымыслу ў “Труп” В. Быкава, “Беспапатаме” Ю. Станкевіча і “Элементарных частицах” М. Уэльбека. Па гэтай прычыне сюжэты твораў беларускіх і французскага пісьменнікаў абапіраюцца не на сацыяльны, сямейны, біяграфічны статус героя, а на “вечнага і равнаго себе чалавека” (М. Бахцін), мэта якога як індывіда — самазахаванне. Смелая, неўтаймаваная фантастыка М. Уэльбека, В. Быкава і Ю. Станкевіча матывавана перш за ўсё імкненнем стварыць выключную сітуацыю для разважанняў над філасофскай канцэпцыяй аб перспектывах чалавецтва і яго каштоўнасных прыярытэтах.

Праз меніпейную гульню адбываецца самапарадзіраванне герояў. Фантастычныя і казачныя элементы сюжэтнай сітуацыі вандровак персанажаў Ю. Станкевіча, ірэальныя метамарфозы з трупам у В. Быкава, рух хіпі, рэлігійныя секты, сексуальныя оргіі ў рамане М. Уэльбека надаюць асабліваю вострую праблему пастаноўкі “последних вопросов” (М. Бахцін): што ёсць неўміручасць душы, свядомасць на мяжы вар'яцтва, бессэнсоўнае жыццё, самагубства. Характары персанажаў твораў В. Быкава, Ю. Станкевіча, М. Уэльбека відавочна карнавалізаваныя, але карнавальны смех схаваны ў глыбінныя пласты тэксту; ён прыглушаны да мінімуму і насычаны змрочным каларытам.

Засяроджанасць літаратуры XX ст. на канфліктах экзістэнцыяльнага і сацыяльнага сведчыць аб іх актуальнасці. Прыгожае пісьменства, філасофская думка паказваюць, што тоеснасці паміж экзістэнцыяльным і сацыяльным быць не можа. “Я” сацыяльнае і “я” экзістэнцыяльнае — катэгорыі абсалютна каштоўныя і раўназначныя кожная з іх мае свае правы і абавязкі ў дачыненні адна да другой. Прыкметны ўніверсальнасць сацыяльных аспектаў, як і прыкметны індывідуалізм, аднолькава небяспечны для грамадства. Важна, каб супярэчнасці паміж імі былі найменш канфліктнымі, каб сацыяльнае не перашкаджала рэалізацыі пачынаўна экзістэнцыяльнага, спрыяла яго раскрыццю і, наадварот, стрымлівала яго негатыўныя праявы.

Пяты раздзел **“Аўтабіяграфічная проза як спосаб самарэфлексіі і ўвасаблення быццёвай пэрсанасці чалавека”** засведчыў неабходнасць даследавання пісьменніцкай аўтабіяграфічнай прозы як важнага этапу самарэалізацыі асобы творцы. Раздзел складаецца з трох падраздзелаў.

У падраздзеле 5.1 **“Выяўленчыя магчымасці аўтабіяграфічнай прозы ў раскрыцці ўнутранага свету аўтара”** акцэнтуюцца ўвага на распаўсюджаных прыёмах самааналізу (метатэкставых уключэннях, інтэртэксце, спалучэнні лірычнай і філасофскай медытацый), якія выяўляюць адзінства індывідуальнага і агульначалавечага ў творах А. Адамовіча “Vixi”, Максіма Танка “Дзённікі”, С. Яновіча “Не жаль пражытага”, М. Дзюрас “Боль”. Узмоцненая мастакоўская ўвага да свайго “я”, на думку дысертанта, не вядзе да эгацэнтрызму і

індывідуалізму, бо праз уласную памяць пісьменнікі вяртаюцца да гістарычнай памяці і тым самым пераадольваюць вузкасць і абмежаванасць індывідуальнага быцця. У беларускай аўтабіяграфічнай прозе канца ХХ ст. адбываецца пашырэнне сферы падсвядомага, што адкрывае непадкантрольныя волі і розуму псіхічныя зоны “я”-асобы. “Сонная действительность” (З. Фрэйд) дае магчымасць заглябіцца ў самыя патаемныя думкі, выйсці наверх назапашанай псіхічнай энергіі, убачыць барацьбу розных пачаткаў, выявіць неаднароднасць пісьменніцкага “я”. Для аўтабіяграфічнага твора канца мінулага стагоддзя характэрна прысутнасць разнастайных аўтаномных жанравых утварэнняў: міні-аповяданняў, невялікіх філасофскіх трактатаў, крытычных разбораў твораў іншых аўтараў, пейзажных замалёвак, маналогаў-споведзяў, дзённікавых запісаў, эпісталарыя. Сучасная аўтабіяграфічная проза паспяхова шукае новыя спосабы адлюстравання ўнутраных перажыванняў, прырода якіх не паддаецца рацыянальнай расшыфроўцы: асацыятыўнасць, фрагментарнасць, цытатнасць, міфалагізацыя вобразаў, рэчавая дэталізацыя. Усё прыцягваецца дзеля таго, каб асэнсаваць універсальныя быццёвыя канцэпцыі — свабода і несвабода, жыццё і смерць, дабро і зло, вечнае і часовае.

Падраздзел 5.2 *“ГУЛАГаўская рэальнасць у аўтабіяграфічнай прозе”* прысвечаны экзістэнцыяльным аспектам аўтабіяграфічнай “лагернай” прозы (творы Ф. Аляхновіча “У капцёрох ГПУ”, Л. Геніюш “Сповідзь”, С. Грахоўскага “Зона маўчання”, “З воўчым білетам”, “Такія сінія снягі”, Б. Мікуліча “Аповесць для сябе”, А. Вата “Мой век. Устныя мемуары”), якая дэманструе высокі энергетычны патэнцыял экзістэнцыяльных праблем у сітуацыі парога/мяжы і ступень іх мастацкага ўздзеяння на чытача.

Сітуацыя лагера стварала ўмовы, каб у чалавеку канчаткова перамог жывёльны інстынкт, а значыць, было страчана адчуванне меж, у тым ліку самай галоўнай мяжы — сумлення, якое давала сілы супрацьстаяць злу, рэалізоўваць уласную свабоду быць адказным за ўсё. Выхад былых пісьменнікаў-вязняў да экзістэнцыяльнай свядомасці вызначыў не толькі маштаб і характар усіх змен у чалавеку, але і прынцыпы адбору матэрыялу: захаваць дробныя, неістотныя, на першы погляд, факты. Сфармуляваны Ж.-П. Сартрам экзістэнцыяльны ракурс бачання свету і сябе ў свеце аказаўся надзвычай плённым для беларускай “лагернай” літаратуры, вытрыманай у межах рэалістычнай традыцыі. ГУЛАГаўская тэматыка аўтабіяграфічнай прозы даследуе быццё паміж жыццём і смерцю, дэфармаваную свядомасць у замкнёнай прасторы, страчаную цэласнасць асобы, няспраўджаны ідэал. Прыватныя аўтабіяграфічныя факты дасягаюць у пісьменніцкіх тэкстах такой ступені мастацкага абагульнення, якая спрыяе іх эстэтычнай цэласнасці, скіраванай на тое, каб зразумець логіку жыцця ў нечалавечых умовах, асэнсаваць анталагічныя праблемы.

Падраздзел 5.3 **“Сповідзь як форма выяўлення экзістэнцыяльнага “я”-чалавека”** засведчыў важнасць спавядальнай танальнасці ў раскрыцці экзістэнцыяльнай свядомасці чалавека. Спавядальная манера аўтабіяграфічных твораў можа несці наступныя функцыі: 1) узмацняць тэндэнцыю да самавыяўлення (праз псіхалагічны самааналіз, лірызм, суаднесенасць прыватнай праблематыкі з вялікім цэлым); 2) вызначаць эмацыянальна-ацэначныя прыярытэты асобы (ацэнка самога сябе, ацэнка сябе іншым, палеміка з іншымі, абвостранае пачуццё ўласнай прысутнасці ў свеце); 3) выступаць сродкам інтымізацыі аповеду; 4) выконваць камунікатыўную функцыю (самаадрасацыя праз форму “пытанне — адказ”, устаноўка на імпліцытнага чытача). Сповідзь надае аўтабіяграфічнай літаратуры (дзённікавыя запісы Кузьмы Чорнага, “Сповідзь” Л. Геніюш, “Аповесць для сябе” Б. Мікуліча, “Vixi” А. Адамовіча і інш.) моцны суб’ектыўны пачатак, скіраваны перш за ўсё на фіксацыю душэўных рухаў, іх непрадказальнасць і хуткаплыннасць. Спавядальная манера істотна пашырае абсягі ўспрыняцця аўтарскага духоўнага кампанента з яго абвостраным пачуццём уласнай прысутнасці ў свеце. Актыўнае пранікненне экзістэнцыяльнай свядомасці ў аўтабіяграфічную прозу істотна пашырае традыцыйныя жанравыя прынцыпы пабудовы твораў, выпрацоўвае спецыфічны стыль, здольны грунтоўна трансфармаваць эстэтычную сістэму, спрыяе пераадоленню ўспрыняцця жыцця толькі ў адным вымярэнні, садзейнічае выяўленню сутнасці быцця, псіхалагічных першаасноў чалавека, мадэлюе тып яго ўзаемаадносін са светам.

ЗАКЛЮЧЭННЕ

Асноўныя навуковыя вынікі дысертацыі

1. Філасофска-антрапалагічная праблематыка ў XX ст. атрымала новы імпульс для свайго развіцця і імкнулася вытлумачыць сябе перш за ўсё праз эстэтычныя катэгорыі літаратуры. Ідэя каштоўнасці чалавека, прайшоўшы праз шматлікія мадыфікацыі, не страціла пафасу выключнасці яго як жывой істоты, пра што сведчаць працы М. Хайдэгера (“Бытие и время”), Э. Касірэра (“Опыт о человеке”), М. Шэлера (“Сущность человека, новый опыт философской антропологии”), Ж.-П. Сартра (“Бытие и ничто”), Э. Фрома (“Душа человека”), Г. Фядотава (“Рождение свободы”, “Россия и свобода”), М. Бярдзьева (“Философия свободы”, “Творчество и свобода. Индивидуализм и универсализм”), Л. Шастова (“Апофеоз беспочвенности”, “Киркегард и экзистенциальная философия”), П. Сарокіна (“Проблема социального равенства”), М. Лоскага (“Условия абсолютного добра”) і інш. Актывізацыя самасвядомасці чалавека новага часу выклікала ўмацаванне пазіцый псіхалагізму ў літаратуры, якая пачала ўспрымаць чалавечую свядомасць як

непаўторную, зменлівую, шматпланавую. Сінтэзны характар мыслення, аснову якога складае экзістэнцыяльная свядомасць, выяўляе спецыфіку светаадчування чалавека XX ст. Нацыянальная проза мінулага стагоддзя развіваецца ў трох прасторах — уласна беларускай, рускай і еўрапейскай. Яе экзістэнцыялізацыя — адзін з варыянтаў агульнага еўрапейскага эстэтыка-філасофскага феномена. На пачатку стагоддзя быццёвая праблематыка, экзістэнцыяльная свядомасць увасабляліся ў нацыянальнай літаратуры як у рэалістычных, так і ў авангардных формах, а ў паслякастрычніцкі час рэалізавалі сябе пераважна ў межах рэалістычнай псіхалагічнай прозы. Мадэрнісцкія мадэлі, нерэалістычныя формы, якія ў заходнееўрапейскай літаратуры найбольш эфектыўна ўвасаблялі экзістэнцыяльную свядомасць, не маглі ў поўнай ступені рэалізавацца ў палітызаваным савецкім грамадстве. Постперабудовачныя гады канца XX ст. спалучылі ў беларускім прыгожым пісьменстве розныя эстэтычныя сістэмы — рэалістычныя, авангардныя, постмадэрнісцкія — і актуалізавалі экзістэнцыяльную праблематыку [1, 20, 23–25, 28, 30, 38, 47, 52, 55, 72, 74, 79].

2. Максім Гарэцкі — адзін з пачынальнікаў беларускай экзістэнцыяльнай літаратурнай традыцыі. Глобальна асэнсоўваючы сітуацыю чалавека ў пачатку XX ст., выяўляючы найскладанейшую дыялектыку ўзаемаадносін людзей у свеце, эвалюцыю іх свядомасці, М. Гарэцкі распрацоўвае паралельна з еўрапейскай літаратурай праблему маральных меж, фармулюе канцэпцыю суадносін розуму і маралі, звяртаецца да пытання грамадства без Бога. Пісьмечнік цікавілі не толькі сацыяльная тэматыка, але і шматлікія аспекты пазасадзяльнага ў чалавеку, свядома засяроджанага на сваім унутраным жыцці, уласных комплексах. “Ваенная” проза з яе памежнымі сітуацыямі дапамагала мастаку зазірнуць у таямніцы чалавечай душы і свядомасці. Матэрыял пакут, балючых перажыванняў у М. Гарэцкага паглыбляў веды пра свет і чалавека, захоўваючы ў апошнім асобасныя характарыстыкі, чаго часам не назіралася ў заходнееўрапейскай літаратуры, дзе чалавек адмаўляўся і ад статусу асобы, і ад іпастасі чалавека наогул. Да экзістэнцыяльных перспектываў беларускі мастак прыйшоў праз знаёмства з еўрапейскім мастацкім вопытам, праз пільную засяроджанасць на такіх катэгорыях чалавечага быцця, як жыццё, смерць, вайна, мір (падзеі пачатку XX ст. на Беларусі давалі багаты матэрыял для роздуму), праз інтуітыўнае адчуванне адзінства чалавека і прыроды, праз суаднесенасць такіх паняццяў, як Бог і чалавек. Пісьменнік увёў у нацыянальную літаратуру “сузіральны” тып чалавека з “разарванай” свядомасцю (“Дзве душы”), дзе прыём “раздваення душы” выступае як інструментарый яе аналізу. Проза М. Гарэцкага прадказала фактычна багнуну самаразбурэння, самаліквідацыі чалавека XX ст., завастрыла праблему адчужанага чалавека. Адметнасць псіхалагічнага аналізу пісьменніка

абумоўлена новымі эстэтычнымі падыходамі для перадачы настрою і думак героя. Мастак быў схільны эксперыментавань: ён смела ўводзіў у літаратуру мантажны спосаб мастацкага мыслення, сэнс якога заключаецца ў тым, каб не апісаць, а паказаць духоўныя зрухі. Пісьменнік шырока выкарыстоўваў выяўленчыя магчымасці як класічнага псіхалагічнага рамана, так і новыя формы псіхалагізму: “плынь свядомасці”, логіка асацыятыўнага мыслення, адсутнасць матывацыі. Катэгорыі сну, прадбачання, інтуітыўнага, падсвядомага, якія ўжо атрымалі шырокае распаўсюджанне ў рускай і заходнееўрапейскіх літаратурах, становяцца важным структураўтваральным кампанентам псіхікі героя М. Гарэцкага. Гэта давала магчымасць пісьменніку філасофстваваць, не прытрымліваючыся законаў логікі і рацыянальнага мыслення, імкнуцца да метафарычнасці, прытчывасці, іншасказальнасці, пазбягаючы завершаных лагічных фармуліровак. Беларускі мастак слова адкрыў трагічную антынамічнасць свабоды, якая паўстала адначасова як вялікі дар і як цяжар для чалавека. Адкрыцці, зробленыя М. Гарэцкім, раўназначныя адкрыццям заходнееўрапейскай і рускай літаратур. Экзістэнцыяльны вопыт Гарэцкага-пісьменніка — важны фактар у выяўленні трагічнага светаадчування чалавека XX ст. [1–3, 6, 27, 35, 40–44, 48, 50, 52–54, 56, 59, 60, 66].

3. Філасофскі роздум Якуба Коласа над праблемамі дому, зямлі, нацыянальнай інтэлігенцыі засведчыў важнасць і неабходнасць заглыблення ў нетры чалавечай псіхікі, выяўлення сувязяў душы чалавека не толькі з соцыумам, але і з Сусветам. Колас не прыглушаў сацыяльнага пачатку, пад уплывам якога фарміраваўся характар, але пры гэтым не адбывалася разбурэння натуральных чалавечых пачуццяў. Пісьменнік узнаўляў псіхалогію герояў праз аўтарскія разважанні, праз мікрасітуацыі, мікрадэталі, бытавыя дэталі. Коласага рэчавая дэталі згодна выяўляць матэрыю свядомасці героя, скіраваную на пошук роднага кута-дому — фундаментальную ідэю для ўсёй творчай спадчыны мастака. Творца фактычна заклаў у беларускай прозе тэндэнцыі сучаснага мастацкага бачання свету, якое будзе абапірацца на візуалізацыю канкрэтнага факта, сцэны; ён паклаў мікрадэталі і мікраабставіны ў аснову кінематаграфічнага прынцыпу мастацкага мыслення, у якім дынаміка дыялогаў, сцэн, карцін згодна раскрыць псіхалагічныя глыбіні чалавека, экзістэнцыяльныя параметры яго жыцця. Коласава фрагментарнасць не адлюстроўвала хаосу свету (гэта будзе ўласціва сучаснай прозе), а выступала як эканомна-эфектыўны сродак псіхалагічнай характарыстыкі герояў, іх душэўных і духоўных памкненняў. Падрабязная дэталізацыя ў “малой” прозе беларускага пісьменніка спрыяла таму, каб задумацца, наколькі шматтаблічны чалавек і шматтаблічны той, хто яго ўспрымае.

Калі Якуб Колас увасабляў рэалістычны падыход да выяўлення экзістэнцыяльных глыбін чалавека, то Міхась Зарэцкі актывізаваў яшчэ і арсенал рамантычных прыёмаў. Творчасць пісьменніка ў 1920—1930-я гг. сведчыла аб шматаспектным бачанні праблем чалавека ў нацыянальнай прозе. Мастацкая сістэма рамантызму давала магчымасць М. Зарэцкаму мадэляваць цэласнасць паслярэвалюцыйнага часу ў працэсе яго станаўлення, выяўляючы тым самым няспыннасць руху жыцця наогул, духоўныя канстанты чалавека, здольнага ўспрымаць свет ва ўсеагульнай цэласнасці і дыялектычных супярэчнасцях. Рамантычнае светабачанне М. Зарэцкага часам вымагала імпрэсіяністычнага стылю, які сваімі няўстойлівасцю і рухомасцю парушаў статычны малюнак і быў пакладзены ў аснову экзістэнцыяльнага прынцыпу адбору з’яў, фактаў, рэчаў з тым, каб узноўленая рэчаіснасць не страціла адценняў і нюансаў. Вобраз новага часу праз прызму імпрэсіяністычнага светабачання пісьменніка, якое візуалізавала пачуццёвыя формы і фіксавала мікракосмас суб’ектыўных уражанняў, аказаўся надзвычай ёмістым для ўвасаблення экзістэнцыяльнай праблематыкі. Трагічныя падзеі XX ст., увасобленыя ў вобразах герояў пісьменніка, і зваротны працэс — прэсінг схаванага ўнутранага жыцця асобы на рух гісторыі — сталі вызначальнымі ў творчасці мастака і фактычна падрыхтавалі глебу для новай хвалі твораў пра калектывізацыю, вёску, пра трансфармаванае “я”-чалавека ў новых эканамічных умовах, дзе назіраліся паглыбленыя формы псіхалагічнай апавядальнасці, звязанай найперш з даследаваннем на глыбінным узроўні сацыяльнай ментальнасці чалавека XX ст.

Кузьма Чорны ажыццявіў выхад беларускай літаратуры да еўрапейскіх маштабаў разумення чалавека не проста як сацыяльнага тыпу, а як прадстаўніка роду людскога. Пісьменнік напрамую звязаў душэўнае жыццё персанажаў з агульным станам свету, з сусветнай гісторыяй, па-мастацку ўвасобіў ідэю “самазабойства чалавека — самазабойства чалавецтва” (“Пошукі будучыні”, “Млечны Шлях”). Творчы пошук Чорнага заставаўся пераважна ў межах рэалістычнага праўдападабенства, але талент метафарызаваць дэталі і фіксаваць сутнасныя катэгорыі быцця садзейнічаў таму, што дэталі пераставала быць толькі знакам сацыяльнага асяроддзя; яна ўтварала своеасаблівы семантычны код псіхічнага жыцця чалавека, яго сферы свядомага і падсвядомага. Праз быццёвыя катэгорыі добра і зла, вечнасці і імгнення, космасу і хаосу Кузьма Чорны далучаў героя да таямніц Сусвету, выяўляў экзістэнцыяльную сутнасць чалавека. Імкненне мастака ўвасабляць у творах цэласнае ўяўленне пра чалавека як родавую істоту спрыяла сінтэзу ў раманнай форме філасофска-псіхалагічнага, сацыяльна-філасофскага, лірыка-спавядальнага аповеду. Праз сімваліку, міфалагічныя коды, тонкую градацыю адценняў аднаго пачуцця, нюансіроўку дэталей знешняга свету, якія становіліся псіхалагічнымі дэталямі,

пісьменнік істотна паглыбляў псіхалагічную распрацоўку вобразаў, што спрыяла экзістэнцыялізацыі нацыянальнай прозы [1, 4, 5, 7, 17, 29, 30, 45, 46, 49, 61–63, 65, 67, 71–73].

4. Беларускае мастацкае слова другой паловы XX ст. развіваецца ў рэчышчы асноўных тэндэнцый сусветнай літаратуры, імкнучыся спасцігнуць саму сутнасць чалавечага існавання, магчымасць выбару ўласнай мадэлі паводзін, зразумець своеасаблівасць светаадчування эпохі, не даючы пры гэтым гатовых адказаў і рашэнняў. Пафас, адкрытая эмацыянальнасць, маралізатарства не ўласцівы нацыянальнай літаратуры; тут варта гаварыць пра мастацкі вопыт чалавецтва, прапушчаны праз суб'ектыўны, асобны кампанент. Зварот да матыву парога/мяжы дае магчымасць мастакам зазірнуць у патаемныя куточки чалавечай душы, у глыбіні падсвядомага. Творчасць беларускіх пісьменнікаў В. Казько, В. Быкава і заходнееўрапейскага М. Кундэры сведчыць аб іх жаданні ўбачыць таемны быцця, чалавечую індывідуальнасць у поліфаніі грамадскіх сувязяў. Спасціжэнне сутнасці быцця праз маральную памежную сітуацыю, калі знікае вера ў Бога, актуалізуе праблему суадносін маралі і інтэлекту, бо выбар перамяшчаецца ў падсвядомасць, у псіхіку і становіцца ісконным стрэсам для чалавека. Канцэптуальна арганізаваная мастацкая рэчаіснасць у творах В. Казько, В. Быкава, М. Кундэры сведчыць аб арганічным спалучэнні ў мастацкім метады пісьменнікаў рэалістычнага і экзістэнцыяльнага кантэкстаў, скіраваных на раскрыццё сутнасці канцэпцыі чалавека ў свеце. Паглыбленне філасофскіх патэнцый твораў адбываецца праз свядомую ўстаноўку пісьменнікаў на псіхалагічны эксперымент, на ўзмацненне ідэі адчужанасці асобы, на пашыранае даследаванне сферы экзістэнцыяльнага быцця. Экзістэнцыяльнае светабачанне беларускай прозы, якое выпявала ў нетрах традыцыйнага рэалізму, сфарміравала ў творах В. Казько, В. Быкава, Ю. Станкевіча непаўторны тып экзістэнцыяльнага псіхалагізму як цэласнай і завершанай эстэтычнай сістэмы, дзе важную ролю адыгрывае адмысловая філасофія мікрадэталяў, мікраабставін, прынцып лабірынта. Сімвал лабірынта (асабліва духоўнага) успрымаецца сучаснай прозай як канцэптаўтваральная метафара новага бачання светабудовы, у якой найбольш аб'ёмна выяўлены экзістэнцыяльныя параметры свядомасці чалавека. Лабірынт здольны перадаць і татальнае адчужэнне, адзіноту, некамунікабельнасць, расчараванне ў многіх гуманістычных канцэпцыях, і пакутлівы пошук новых каштоўнасных арыенціраў падчас змены светапоглядных прыярытэтаў. Сучасная беларуская проза вядзе інтэнсіўны пошук новых форм пазнання чалавека і свету: фарміруе ўстойлівую тэндэнцыю адыходу ад выразна трывалага сэнсу, які перашкаджае бачыць свет у шматграннасці ўсіх яго выяў; творам спецыяльна надаецца

парадыйны характар, дзе пад маскай смеху хаваецца трагічная разгубленасць чалавека канца XX ст. [1, 8, 9, 31, 32, 36, 38, 68, 69, 74, 77].

5. Пачуццё татальнай неабароненасці чалавека мінулага стагоддзя актуалізавала праблему сацыяльнага і экзістэнцыяльнага ў прыгожым пісьменстве. Узаемаадносіны асобы і грамадства, асобы і калектыву аказаліся аднолькава важнымі і для філосафаў, і для пісьменнікаў. Выснова адных і другіх — разглядаць грамадства як складнік індывідуумаў ці ўспрымаць чалавека як праекцыю толькі грамадства — была б памылковай. Ігнараванне псіхалогіі асобнага чалавека як адзінкі грамадства здольна выклікаць робатызацыю грамадства, што па-мастацку ўвасоблена ў раманах А. Мрыя (“Запіскі Самсона Самасуя”), А. Платонава (“Котлован”, “Чевенгур”), Д. Оруэла (“1984”).

Шырокае распаўсюджанне ў XX ст. атрымалі жанравыя формы антыўтопіі: квазіўтопія, дыстопія, какатопія і іх спалучэнні. Антыўтопія (як жанр і як светаўспрыманне) дазваляе раскрыць механізм узаемадзеянняў асобы і ўлады, акрэсліць характар разумных узаемаадносін чалавека і навакольнага свету, не вымагаючы пры гэтым паслядоўнага апісання жыцця героя. Асноўны канфлікт твораў А. Мрыя, А. Платонава, Д. Оруэла — барацьба здаровага сэнсу і сляпога фанатызму — ёсць канфлікт экзістэнцыяльнага характару. Стасункі чалавека з сацыяльнымі механізмамі пісьменнікі выяўлялі пераважна праз разгалінаваны канфлікт (сацыяльных структур і экзістэнцыяльнага чалавека, экзістэнцыяльнага і сацыяльнага ў адной асобе), акцэнтуючы небяспечную тэндэнцыю растварэння індывідуальнага “я” ў калектывным “мы”. Мастакі слова ў фарсавай манеры праілюстравалі ідэю “зямнога раю” ў асобным мястэчку Шапалёўка, у горадзе Чэвенгур, у краіне Акіянія. Іх героі пазбаўлены пакутлівай духоўнай працы, а прага эгаістычнага самасцвярджэння пераважыла нормы маралі, прыстойнасці, законы логікі. Творы А. Мрыя, А. Платонава, Д. Оруэла засведчылі небяспечнасць сацыяльных эксперыментаў над чалавекам. Праз іронію і скепсіс у ацэнцы рэчаіснасці, вобраз катлавана, праз матыў абсурднага існавання бачыцца песімістычнае стаўленне мастакоў да грамадскай сістэмы, якая ўвасабляе адкрытае насілле над унутраным “я”-чалавека і нясе пагрозу трансфармацыі людзей, пазбаўленых індывідуальнага “я”, у фантомаў [1, 2, 11, 14, 44, 59, 64].

6. Пошук толькі псіхалагічных матывацый учынкаў чалавека паступова перастаў задавальняць пісьменнікаў XX ст., таму сучасная літаратура аддае перавагу не бытавым праблемам і не чалавечым сувязям, а формам уздзеяння на свядомасць чалавека, асабліва “чалавека масы”. Такі падыход абумоўлівае адпаведную сістэму персанажаў, калі на першы план выходзяць не ўзровень жыцця людзей, не іх сацыяльныя і маральныя праблемы, а характар успрыняцця рэчаіснасці, ілюзія свабоды, ступень залежнасці чалавека ад

сістэмы. Сёння літаратура часта адыходзіць ад праўдападабенства, рэалістычнага антуражу. Містыфікацыя і фальсіфікацыя ў мастацкім творы здольны даць арганічны сінтэз рацыянальнага і ірацыянальнага, паспяхова выявіць множнасць ісцін. І ў той жа час ніці, якія звязваюць чалавека з соцыумам, таксама трывалыя; проза і гэта ўлічвае. В. Казько і М. Уэльбек засяроджаны на ўнутраным жыцці “я”-чалавека, якое часцей за ўсё знаходзіцца ў вострай канфрантацыі з сацыяльным асяроддзем. Але калі героі В. Казько востра перажываюць свой разлад з рэчаіснасцю і не пазбаўлены пачуцця віны за навакольны хаос, то героі М. Уэльбека, шчыльна замкнуўшыся ў сваім “я” і патрабуючы свабоды дзеянняў, не гатовы несці адказнасць за ўласны выбар. Антыўтапічная канцэпцыя твораў А. Мрыя, А. Платонава, Д. Оруэла, В. Казько, В. Быкава, М. Уэльбека разбурае ўтапічную ілюзію на конт чалавека разумнага, яго ідэалізаванага ўспрыняцця. У творах мастакоў слова шырока выкарыстаны элементы фантастыкі, містыкі, філасофскага вымыслу, спалучаны розныя стылі, значную ролю адыгрываюць міфалагічныя вобразы. Меніпейная гульня аказалася надзвычай гнуткай формай мастацкага бачання пісьменнікаў у выяўленні экзістэнцыяльнай праблематыкі. Авантурны сюжэт, фантастычныя і казачныя элементы, рознастайнасць, публіцыстычная заостранасць, карнавальнае светаадчуванне далі магчымасць пашырыць прыватнае жыццё чалавека і канкрэтна-гістарычны час да агульначалавечага, універсальнага, касмічнага, адчуць незавершанасць і рухомасць пераходаў і працэсаў у свеце. У французскай літаратуры XX ст. экзістэнцыяльнай скіраванасці дамінуе моцны апакаліптычны настрой, адчуванне быццёвай катастрофічнасці. Беларускай літаратуры савецкага перыяду трэба было штучна падтрымліваць аптымізм, шукаць выйсце з тупіковых сітуацый. Таму трагізм светаадчування вуаліраваўся сімволіка-міфалагічнай вобразнасцю, прыёмамі меніпейнай гульні, сюжэтка-кампазіцыйнай будовай. Засяроджанасць літаратуры XX ст. на канфліктах экзістэнцыяльнага і сацыяльнага сведчыць аб актуальнасці гэтай праблемы і яе спрошчаным успрыняцці ў грамадскай свядомасці. Прыгожае пісьменства, філасофская думка паказваюць, што тоеснасці паміж экзістэнцыяльным і сацыяльным быць не можа; важна, каб супярэчнасці паміж імі былі найменш канфліктнымі, каб сацыяльнае не перашкаджала рэалізацыі пазітыўна экзістэнцыяльнага, спрыяла яго раскрыццю і, наадварот, стрымлівала яго негатыўныя праявы [1, 8, 13–15, 19, 31, 36, 38, 42, 57, 69, 80].

7. Аўтабіяграфічная проза XX ст. як форма выяўлення аўтарскага “я” паказала свае магчымасці ў даследаванні праблемы псіхалогіі літаратурнай творчасці (у вывучэнні індыўідуальных асаблівасцей пісьменніцкага стылю, творчага патэнцыялу майстра слова, яго філасофіі). Паглыблены самааналіз нараджае семантычную множнасць “я” ў аўтабіяграфічнай прозе: “я” ўнутранага і знешняга, “я” духоўнага і эмпірычнага, “я” ў мінулым і “я” ў

цяперашнім часе. У ёй трывала прысутнічае экзістэнцыяльны аспект (глыбіннае ўнутранае жыццё чалавека), які выяўляе сябе праз эмоцыі, патаемныя памкненні, роздум. Еўрапейская дзённіковая проза развівалася ў іншых гістарычна-сацыяльных умовах, чым беларуская, якую доўгі час стрымлівалі ідэалагічная цензура і палітычныя рэпрэсіі.

Разуменне прыроды чалавека як звышскаладанай субстанцыі абудзіла цікавасць да суб'ектыўнага пачатку. Суб'ектывізацыя літаратуры XX ст. абумовіла новую трактоўку мастацкага псіхалагізму, фактычна пазбаўленага логікі і аналітыкі. Канцэпцыя “плыні жыцця” ў яго спрадвечнай зменлівасці і станаўленні, у бясконцай шматлікасці апазіцый стварыла новую філасофскую мадэль свядомасці, якую варта трактаваць як цэласнасць розных псіхічных станаў: эмоцый, інтуіцыі, веры, фантазіі, трызнення, мрояў, сноў і інш. Сінтэтызм свядомасці запатрабаваў новых форм самазьяўлення ў мастацкай прозе — асацыяцыі, урыўкі ўспамінаў, выпадковая дэталі, свабодная кампазіцыя, ключавое слова. У сучаснай аўтабіяграфічнай прозе назіраецца тэндэнцыя да спалучэння лірычнай і філасофскай медытацый. Па сутнасці, твор становіцца суцэльным унутраным маналагам, у якім сцвярджаецца адзінства суб'ектыўнага і аб'ектыўнага, індывідуальнага і агульначалавечага. Аўтабіяграфічная проза канца XX ст. у сваёй жанравай і кампазіцыйнай шматстайнасці дае магчымасць ажыццяўляць розныя формы і ўзроўні самааналізу, істотнымі элементамі яюга ў творах А. Адамовіча, Максіма Танка, С. Яновіча становяцца метатэкставыя ўключэнні, інтэртэкст, якія не толькі выяўляюць літаратурныя густы пісьменнікаў, але і ствараюць каларытны і шматмерны вобраз эпохі. Узмоцненая мастакоўская ўвага да асабістага “я” не вядзе да эгацэнтрызму і індывідуалізму, бо праз уласную памяць пісьменнікі звяртаюцца да гістарычнай памяці і тым самым пераадольваюць вузкасць і абмежаванасць індывідуальнага быцця [1, 10, 21, 22, 33, 37, 50, 51, 58, 60, 70, 73].

8. Экзістэнцыяльныя аспекты (жыццё і смерць, дабро і зло, праўда і хлусня) беларускай аўтабіяграфічнай “лагернай” прозы сведчаць аб жаданні мастакоў “перепрочитать вечнасць” (М. Бахцін) праз прызму ўласных светапоглядных канцэпцый, аб неабходнасці іх актуалізацыі ў новых гістарычных умовах. Творы Ф. Аляхновіча, Л. Геніюш, С. Грахоўскага, Б. Мікуліча раскрываюць высокі энергетычны патэнцыял экзістэнцыяльных праблем у сітуацыі парога/мяжы і ступень іх мастацкага ўздзеяння на чытача. Пры захаванні гісторыка-падзейнай асновы ў творах пісьменнікаў-вязняў філасофскі падмурак працэсу аб'ектывацыі чалавека ў зняволенні становіцца асноватворным. Яго жыццё ў экстрэмальных умовах дае магчымасць мастакам выявіць псіхалагічныя першаасновы асобы, яе экзістэнцыяльную сутнасць: жыццё, нават бессэнсоўнае, паламанае, мае сваю каштоўнасць.

Для ўсёй беларускай аўтабіяграфічнай прозы характэрна згарманізаванасць гісторыі прыватнага жыцця мастакоў з сацыяльнай сферай, з вялікай Гісторыяй. Выхад у творах пісьменнікаў, былых вязняў, да экзістэнцыяльнай свядомасці (адзін з самых устойлівых кампанентаў самасвядомасці чалавека ў свеце) вызначыў не толькі маштаб і характар усіх змен у чалавеку, але і прынцыпы адбору матэрыялу: не згубіць адценняў, дробных, нават неістотных, фактаў. Сфармуляваны Ж.-П. Сартрам экзістэнцыяльны ракурс бачання свету і сябе ў свеце аказаўся надзвычай плённым для беларускай “лагернай” прозы, вытрыманай у межах рэалістычнай традыцыі. Прысутнасць экзістэнцыяльнай дамінанты ў рэалістычных творах Ф. Аляхновіча, Б. Мікуліча, Л. Геніюш, С. Грахоўскага раскрывае ў чалавеку загадкавае, таямнічае, глыбіннае, што пры толькі рэалістычным падыходзе магло застацца за кадрам. “Лагерная” проза сведчыць аб невычэрпных магчымасцях рэалізму, які, будучы напоўненым экзістэнцыяльным кампанентам, адкрыўся сваім новым патэнцыялам. Зварот да ГУЛАГаўскай тэматыкі паскорыў працэс экзістэнцыялізацыі беларускай літаратуры, узбагаціў яе нетрадыцыйным зместам [1, 10, 12, 21, 22, 26, 34].

Рэкамендацыі па практычным выкарыстанні вынікаў

Прапанаваная ў дысертацыі сістэма даследавання экзістэнцыяльнай свядомасці, што знайшла выяўленне ў беларускай прозе XX ст., можа быць спрацавана на іншыя перыяды развіцця нацыянальнай і сусветнай літаратур, на паглыбленае вывучэнне асобы пісьменніка ў аўтабіяграфічнай прозе і механізмаў узаемадзеяння сацыяльнай сістэмы і экзістэнцыяльных прыярытэтаў чалавека. Атрыманыя вынікі дазваляюць удакладніць агульнанавуковыя канцэпцыі літаратурнага і культурнага працэсаў на Беларусі XX ст. Распрацаваная ў дысертацыі канцэпцыя можа быць выкарыстана пры вывучэнні творчасці асобных пісьменнікаў і пры асэнсаванні складанай праблемы змены мастацкіх парадыгм XX — пачатку XXI стст. Матэрыялы даследавання актуальныя для распрацоўкі курсаў па гісторыі беларускай і заходнееўрапейскай літаратур XX ст., па тэорыі аўтабіяграфічнай прозы і кампаратывістыцы.

СПІС АПУБЛІКАВАНЫХ ПРАЦ ПА ТЭМЕ ДЫСЕРТАЦЫІ

Манаграфія

1. Тарасава, Т.М. Духоўны досвед беларускай прозы XX ст. і еўрапейскі кантэкст / Т.М. Тарасава ; пад навук. рэд. У.В. Гніламёдава ; Беларус. дзярж. пед. ун-т. – Мінск : БДПУ, 2009. – 175 с.

Артыкулы ў навуковых часопісах, рэкамендаваных ВАК

2. Тарасава, Т.М. Сацыяльна-псіхалагічны вопыт Гарэцкага-празаіка / Т.М. Тарасава // Вес. АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1984. – № 3. – С. 90–96.

3. Тарасава, Т.М. Праблема аўтарскай пазіцыі ў антываеннай творчасці Максіма Гарэцкага і Анры Барбюса / Т.М. Тарасава // Вес. АН БССР. Сер. грамад. навук. – 1985. – № 4. – С. 88–93.

4. Тарасава, Т.М. “Беларускай моладзі сваю паэму прысвячаю. Аўтар.”: аспекты вывучэння паэмы Якуба Коласа “Сымон-музыка” / Т.М. Тарасава // Род. слова. – 2001. – № 8. – С. 71–73.

5. Тарасава, Т.М. Апавяданне Якуба Коласа “Адукацыя”: змястоўнасць малой жанравай формы / Т.М. Тарасава // Род. слова. – 2001. – № 11. – С. 6–9.

6. Тарасава, Т.М. Драматычны абразок “Чырвоныя ружы” Максіма Гарэцкага: жанрава-стылявыя асаблівасці / Т.М. Тарасава // Род. слова. – 2002. – № 10. – С. 15–17.

7. Тарасава, Т.М. Праблемы развіцця беларускай літаратуры ў публіцыстыцы Якуба Коласа / Т.М. Тарасава // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2005. – № 1. – С. 94–97.

8. Тарасава, Т.М. Матыў духоўнага лабірынта ў сучаснай прозе / Т.М. Тарасава // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2007. – № 2. – С. 96–98.

9. Тарасава, Т.М. Матыў парога, мяжы ў экзістэнцыяльнай прасторы рамана Мілана Кундэры “Вальс на развітанне” і аповесці Віктара Казько “Да сустрэчы” / Т.М. Тарасава // Вестн. Мин. гос. лингвист. ун-та. Сер. 1, Филология. – 2007. – № 3 (28). – С. 189–197.

10. Тарасава, Т.М. Спавядальная манера аўтабіяграфічнай прозы ў выяўленні экзістэнцыяльных праблем чалавека / Т.М. Тарасава // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. філал. навук. – 2008. – № 2. – С. 3–11.

11. Тарасава, Т.М. Канфлікт экзістэнцыяльнага і сацыяльнага ў прозе А. Мрыя і А. Платонава / Т.М. Тарасава // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2008. – № 3. – С. 70–74.

12. Тарасава, Т.М. Тэма ГУЛАГа ў дзённікавай прозе: адметнасць экзістэнцыяльнага мыслення / Т.М. Тарасава // Вес. НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2008. – № 4. – С. 92–100.
13. Тарасава, Т.М. Меніпея і экзістэнцыяльныя праблемы сучаснага чалавека ў творах Ю. Станкевіча і М. Уэльбека / Т.М. Тарасава // Весн. Брэсц. ун-та. Сер. філал. навук. – 2009. – № 2. – С. 5–10.
14. Тарасава, Т.М. Індывідуальнае “я” як анталагічнае ядро рамана М. Уэльбека “Элементарныя часціцы” / Т.М. Тарасава // Вестн. Мин. гос. лингвист. ун-та. Сер. 1, Филология. – 2009. – № 4 (41). – С. 185–193.
15. Тарасава, Т.М. Сімволіка-міфалагічныя коды ў экзістэнцыяльнай прасторы аповесці В. Казько “Выратуй і памілуй нас, чорны бусел” / Т.М. Тарасава // Род. слова. – 2009. – № 12. – С. 18–22.
16. Тарасава, Т.М. Бытавая дэталі Якуба Коласа як выяўленне супярэчлівай цэласнасці чалавека / Т.М. Тарасава // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2010. – № 1. – С. 64–72.
17. Тарасава, Т.М. Праўда жыцця і праўда калектывізацыі: да праблемы чалавеказнаўчых аспектаў рамана М. Зарэцкага “Вязьмо” / Т.М. Тарасава // Весн. Беларус. дзярж. ун-та. Сер. 4, Філалогія. Журналістыка. Педагогіка. – 2010. – № 1. – С. 16–19.
18. Тарасава, Т.М. Шляхі даследавання быцця і чалавека ў мастацкай сістэме Максіма Гарэцкага / Т.М. Тарасава // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2011. – № 3. – С. 63–67.
19. Тарасава, Т.М. Праблема выбару ў творах Васіля Быкава канца ХХ стагоддзя / Т.М. Тарасава // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2011. – № 4. – С. 47–51.
20. Тарасава, Т.М. Філасофскія экзістэнцыяльныя канцэпцыі і іх мастацкая інтэрпрэтацыя / Т.М. Тарасава // Вестн. Мин. гос. лингвист. ун-та. Сер. 1, Филология. – 2011. – № 6 (55). – С. 149–158.
21. Тарасава, Т.М. Аўтабіяграфічная проза як спосаб самарэфлексіі і ўвасаблення быццёвай цэласнасці / Т.М. Тарасава // Вес. НАН Беларусі. Сер. гуманітар. навук. – 2012. – № 1. – С. 104–109.
22. Тарасава, Т.М. “Дзённікі” Максіма Танка як літаратурны феномен / Т.М. Тарасава // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 1, Педагогіка. Псіхалогія. Філалогія. – 2012. – № 3. – С. 52–55.

Навукова-метадычныя дапаможнікі

23. Тарасава, Т.М. Гісторыя сусветнай літаратуры : вучэб. праграма для ВНУ па спецыяльнасці “Выдавецкая справа” / Т.М. Тарасава. – Мінск : Беларус. дзярж. тэхнал. ун-т, 2002. – 28 с.

24. Тарасава, Т.М. Гісторыя сусветнай літаратуры : праграма : метады, указанні і кантроль заданняў для студэнтаў-завочнікаў II–III курсаў па спецыяльнасці “Выдавецкая справа” / Т.М. Тарасава. – Мінск : Беларус. дзярж. тэхнал. ун-т, 2002. – 28 с.

25. Тарасава, Т.М. Гісторыя сусветнай літаратуры : праграма і тэматыка практ. заняткаў для студэнтаў / Т.М. Тарасава. – Мінск : Беларус. дзярж. тэхнал. ун-т, 2002. – 33 с.

26. Тарасава, Т.М. Гулагаўская тэматыка ў аўтабіяграфічнай прозе / Т.М. Тарасава // Сучасны літаратурны працэс: тэндэнцыі і праблемы развіцця : дапаможнік ; І.М. Гоўзіч [і інш.] ; пад агул. рэд. Т.К. Грамадчанкі ; Беларус. дзярж. пед. ун-т. – Мінск, 2010. – С. 93–102.

Артыкулы ў навуковых зборніках

27. Тарасова, Т.Н. Человек и война в прозе М. Горького и А. Барбюса / Т.Н. Тарасова ; редкол. журн. “Изв. АН БССР”. сер. обществ. наук. – Минск, 1985. – 1, 2 печ. л. – Деп. в ИНИОН АН СССР 03.04.85, № 20234.

28. Тарасава, Т.М. Ідэі французскага Асветніцтва ў творчасці Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча / Т.М. Тарасава // Terra Alba: праблемы беларускага літаратуразнаўства (да 85-годдзя з дня нараджэння Аркадзя Куляшова) ; рэдкал.: С.І. Даніленка [і інш.] – Мінск, 2000. – С. 95–98.

29. Тарасава, Т.М. “Млечны Шлях” – сведчанне сталасці раманага мыслення Кузьмы Чорнага / Т.М. Тарасава // Да 100-годдзя У. Дубоўкі, У. Жылкі, Кузьмы Чорнага : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: У.В. Рагойша (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2001. – С. 209–213.

30. Тарасава, Т.М. Культурна-гістарычная канцэптуальная мадэль навучання літаратуразнаўчым дысцыплінам (на прыкладзе нарысаў Міхася Зарэцкага “Лісьце ад знаёмага” і “Вясна 1930 года”) / Т.М. Тарасава // Інженер. вестн. – 2006. – № 1 (21). – С. 179–182.

31. Тарасова, Т.Н. Микродетали и микрообстоятельства в художественной прозе экзистенциальной ориентации / Т.Н. Тарасова // Meninis tekstas: Suvokimas. Analizė. Interpretacija = Художественный текст: Восприятие. Анализ. Интерпретация : mokslinių straipsnių rinkinys / Vilniaus Ped. Univ. [etc.]. – Vilnius, 2006. – № 5. – С. 282–287.

32. Тарасава, Т.М. Матыў парога, мяжы ў раманах Мілана Кундэры “Вальс на развітанне” і апавесці Віктара Казько “Да сустрэчы” / Т.М. Тарасава // Русская и белорусская литературы на рубеже XX–XXI веков : сб. науч. ст. : в 2 ч. / Беларус. гос. ун-т, Беларус. обществ. об-ние преподавателей рус. яз. и лит. ; под ред. С.Я. Гончаровой-Грабовской. – Минск, 2007. – Ч. 2. – С. 205–211.

33. Тарасава, Т.М. Экзістэнцыяльны кампанент аўтабіяграфічнай прозы (на матэрыяле твораў Алеся Адамовіча (“Vixi”), Максіма Танка (“Дзённікі”), Сакрата Яновіча (“Не жаль пражытага”) / Т.М. Тарасава // *Studia wschodniosłowiańskie* / Uniw. w Białymstoku, Inst. Filologii Wschodniosłowiańskiej ; red. H. Twaranowicz. – Białystok, 2007. – Т. 7. – С. 33–50.

34. Тарасава, Т.М. Экзістэнцыяльная свядомасць у “лагернай” аўтабіяграфічнай прозе / Т.М. Тарасава // Шостыя Танкаўскія чытанні: да 125-годдзя з дня нараджэння Я. Купалы і Я. Коласа і 95-годдзя з дня нараджэння М. Танка : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; адк. рэд. А.І. Лугоўскі [і інш.] – Мінск, 2008. – С. 72–73.

35. Тарасава, Т.М. Экзістэнцыяльны патэнцыял прозы Максіма Гарэцкага / Т.М. Тарасава // *Białorutenistyka Białostocka* / red.: H. Twaranowicz ; Uniw. w Białymstoku, Wydz. Filol., Katedra Filologii Białorus. – Białystok, 2009. – Т. 1. – С. 33–49.

36. Тарасава, Т.М. Дыялектыка чалавечага “я” ў творах Віктара Казько (“Выратуй і памілуй нас, чорны бусел”) і Мішэля Уэльбека (“Элементарныя часціцы”) / Т.М. Тарасава // *Literatury wschodniosłowiańskie : z najnowszych badań* / pod red. H. Twaranowicz ; Uniw. w Białymstoku. – Białystok, 2010. – С. 531–549.

37. Тарасава, Т.М. Інтэртэкст у аўтабіяграфічных творах (М. Танк, А. Адамовіч, Я. Брыль) / Т.М. Тарасава // Сёмыя Танкаўскія чытанні: да 95-годдзя Беларус. дзярж. пед. ун-та імя Максіма Танка : зб. навук. арт. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: Ф.С. Шумчык (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2010. – С. 145–147.

38. Тарасава, Т.М. Трагіфарсавое ўспрыманне свету ў прозе В. Быкава апошняга дзесяцігоддзя / Т.М. Тарасава // *Русская и белорусская литературы на рубеже XX–XXI веков: к 70-летию каф. рус. лит.* : сб. науч. ст. : в 2 ч. / Беларус. гос. ун-т, Беларус. обществ. об-ние преподавателей рус. яз. и лит. ; под ред. С.Я. Гончаровой-Грабовской. – Минск, 2010. – Ч. 1. – С. 188–191.

39. Тарасава, Т.М. Імпрэсіянізм як светапоглядны прынцып мастацкай творчасці Максіма Багдановіча / Т.М. Тарасава // *Мастацкі свет Максіма Багдановіча: адметнасць, шматграннасць, універсальнасць* : зб. навук. арт. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: В.Д. Старычонак, В.А. Вараб'ёва, І.М. Гоўзіч [і інш.] ; адк. рэд. В.Д. Старычонак. – Мінск, 2012. – С. 279–285.

Матэрыялы навуковых канферэнцый

40. Тарасава, Т.М. Ідэйна-мастацкае наватарства запісак М. Гарэцкага “На імперыялістычнай вайне” / Т.М. Тарасава // *Першыя Гарэцкія чытанні* : тэз. дакл. і паведамл., Горкі, 16–18 сак. 1992 г. / Беларус. с.-г. акад. ; рэдкал.: У.М. Ліўшыц (адк. рэд.) [і інш.]. – Горкі, 1992. – С. 53–57.

41. Тарасава, Т.М. Сістэма “слова аўтара – слова героя” і нараджэнне новых жанравых форм у творчасці М. Гарэцкага / Т.М. Тарасава // Гарэцкія чытанні : тэз. дакл. і паведамленняў / Беларус. с.-г. акад. [і інш.] ; рэдкал.: У.М. Ліўшыц (адк. рэд.) [і інш.]. – Горкі, 1993. – С. 123–126.

42. Тарасава, Т.М. Сказавая форма ў прозе М. Гарэцкага / Т.М. Тарасава // Гарэцкія чытанні : матэрыялы дакл. і паведамленняў, Магілёў, 17–19 лют. 1994 г. : у 2 ч. / Беларус. с.-г. акад. [і інш.] ; рэдкал.: У.М. Ліўшыц [і інш.]. – Мінск, 1994. – Ч. 2. – С. 64–66.

43. Тарасава, Т.М. Асоба Максіма Гарэцкага ў асэнсаванні Алеся Адамовіча / Т.М. Тарасава // Алесь Адамовіч і час : матэрыялы Адамовіч. чытанняў, 5 верас. 1997 г. : тэмац. зб. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; рэдкал.: Л.Ф. Яўменаў [і інш.]. – Мінск, 1997. – С. 47–53.

44. Тарасава, Т.М. Сацыяльная прагностыка ў апавяданнях М. Гарэцкага, прысвечаных тэме рэвалюцыі / Т.М. Тарасава // Гарэцкія чытанні : матэрыялы дакл. і паведамл. Шостых чытанняў, Горкі, 18–20 чэрв. 1997 г. / Дзярж. музей гісторыі беларус. літ. [і інш.] ; склад. Т.П. Аніскавец. – Мінск, 2000. – С. 81–84.

45. Тарасава, Т.М. Праблема духоўнай адзіноты ў аповесцях “Вікторыя” К. Гамсуна і “Ой, ляцелі гусі...” М. Зарэцкага / Т.М. Тарасава // Славянскія літаратуры ў кантэксце сусветнай : матэрыялы V Міжнар. навук. канф., прысвеч. 80-годдзю Беларус. дзярж. ун-та, Мінск, 16–18 кастр. 2001 г. : у 3 ч. / Беларус. дзярж. ун-т ; рэдкал.: С.Я. Ганчарова-Грабоўская [і інш.]. – Мінск, 2001. – Ч. 2 : Тэарэтычныя праблемы літаратураведення. Мiroвая літаратура: праблемы ўзаемадзеяння і ўзаимосвязей. – С. 257–263.

46. Тарасава, Т.М. Асветніцкія функцыі беларускага мастацкага перакладу пачатку XX ст. / Т.М. Тарасава // Беларускае Асветніцтва: вопыт тысячагоддзя : матэрыялы II Міжнар. кангр., 17–19 мая 2000 г., Мінск / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: А.І. Лугоўскі (гал. рэд.) [і інш.] : у 3 кн. – Мінск, 2001. – Кн. 3, ч. 1. – С. 140–145.

47. Тарасава, Т.М. Да праблемы сімвалісцкай вобразнасці ў драмах Янкі Купалы “Раскіданае гняздо” і Марыса Метэрлінка “Сляпыя” / Т.М. Тарасава // Янка Купала і Якуб Колас у кантэксце славянскіх літаратур : матэрыялы Міжнар. навук.-тэарэт. канф., Мінск, 3–4 кастр. 2002 г. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы ; рэдкал.: У.В. Гніламёдаў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2002. – С. 225–228.

48. Тарасава, Т.М. Драматычны абразок “Чырвоныя ружы” Максіма Гарэцкага: жанрава-стылявыя асаблівасці / Т.М. Тарасава // Гарэцкія чытанні : матэрыялы дакл. і паведамл. на Сёмых, Восьмых, Дзевятых, Дзесятых чытаннях / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы [і інш.] ; уклад. Р. Гарэцкі. – Мінск, 2002. – С. 118–121.

49. Тарасава, Т.М. Разважанні над паэмай А. Куляшова “Цунамі” / Т.М. Тарасава // Куляшоўскія чытанні : матэрыялы Міжнар. навук. канф. “Творчасць А. Куляшова і адукацыйна-асветніцкія праблемы сучаснасці”, 6–7 лют. 2002 г. / Магілёўс. дзярж. ун-т ; адк. рэд. М.І. Мушыньскі. – Магілёў, 2002. – С. 111–114.

50. Тарасава, Т.М. Да праблемы даследавання анталагічных аспектаў эпісталаярнай спадчыны М. Гарэцкага / Т.М. Тарасава // Максім і Гаўрыла Гарэцкія: жыццё і творчасць : матэрыялы XII Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 4 траўня 2004 г. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы [і інш.]. ; рэдкал.: Р. Гарэцкі [і інш.]. – Мінск, 2005. – С. 79–82.

51. Тарасава, Т.М. Дзённікі Максіма Танка: экзістэнцыяльны кампанент / Т.М. Тарасава // Пятая Танкаўскія чытанні : матэрыялы навук.-практ. канф., прысвеч. 10-годдзю з дня надання Беларус. дзярж. пед. ун-ту імя Максіма Танка, Мінск, 10 кастр. 2005 г. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: А.І. Лугоўскі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2005. – С. 65–69.

52. Тарасава, Т.М. Максім Гарэцкі і Альбэр Камю: экзістэнцыяльная трактоўка свабоды і несвабоды ў апавяданнях “Прысяга” і “Маўчанне” / Т.М. Тарасава // Американистика как предмет научного познания : материалы II Междунар. науч. конф., Минск, 12–14 мая 2004 г. / Беларус. гос. пед. ун-т ; редкол.: Т.Е. Комаровская [и др.]. – Минск, 2006. – С. 103–106.

53. Тарасава, Т.М. Свабода і адказнасць герояў Максіма Гарэцкага і Альбэра Камю / Т.М. Тарасава // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць: да 105-годдзя з дня нараджэння Гаўрылы Гарэцкага : матэрыялы XIII Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 16 чэрв. 2005 г. / Дзярж. музей гісторыі беларус. літ. [і інш.]. ; рэдкал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2006. – С. 125–132.

54. Тарасава, Т.М. Катэгорыя сну ў вобразнай сістэме М. Гарэцкага і Ф. Кафкі / Т.М. Тарасава // Максім і Гаўрыла Гарэцкія і спадарожніцы іх жыцця і творчай дзейнасці : XIV Гарэцкія чытанні (прысвеч. Году Маці) : матэрыялы чытанняў, Мінск, 8 чэрв. 2006 г. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы [і інш.]. ; рэдкал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2007. – С. 107–112.

55. Тарасава, Т.М. Ф. Дастаеўскі – А. Камю: творчы дыялог пісьменнікаў-філосафаў / Т.М. Тарасава // Ф.М. Достоевский и мировой литературный процесс : материалы Междунар. науч. конф., посвящ. 185-летию со дня рождения Ф.М. Достоевского, Иваново, 5–6 окт. 2006 г. / Брест. гос. ун-т ; под общ. ред. Т.В. Сенькевич. – Брест, 2007. – С. 264–269.

56. Тарасава, Т.М. Жанравыя магчымасці дакументальна-мастацкіх запісак “На імперыялістычнай вайне” ў выяўленні экзістэнцыяльнай свядомасці чалавека / Т.М. Тарасава // Максім і Гаўрыла Гарэцкія і іх грамадска-культурнае і навукова-творчае асяроддзе (да 115-годдзя з дня нараджэння Максіма

Гарэцкага) : матэрыялы XVI Гарэцкіх чытаньняў, Мінск, 15 лют. 2008 г. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы [і інш.] ; рэдкал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2008. – С. 132–137.

57. Тарасава, Т.М. Меніпейная гульня ў сучаснай прозе: М. Уэльбек – Ю. Станкевіч / Т.М. Тарасава // Сучасная беларуская літаратура і працэсы славянскага культурна-цывілізацыйнага ўзаемадзеяння : матэрыялы Міжнар. навук.-практ. канф. (да 80-годдзя НАН Беларусі), Мінск, 28 мая 2008 г. / Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нац. акад. навук Беларусі. – Мінск, 2008. – С. 460–465.

58. Тарасава, Т.М. Маргерыт Дзюрас. “Боль”: спецыфіка ўвасаблення экзістэнцыяльнай свядомасці / Т.М. Тарасава // Наука и образование в условиях социально-экономической трансформации общества : материалы XI Междунар. науч.-практ. конф., Минск, 29 мая 2008 г. / Ин-т соврем. знаний ; ред. совет: В.А. Мищенко (пред.) [и др.]. – Минск, 2008. – С. 48–51.

59. Тарасава, Т.М. М. Гарэцкі. “Дзве душы”: канфлікт экзістэнцыяльнага чалавека і сацыяльнай асобы ў адным лёсе / Т.М. Тарасава // Максім і Гаўрыла Гарэцкія і іх грамадска-культурнае і навукова-творчае асяроддзе : матэрыялы XV Гарэцкіх чытаньняў, Мінск, 7 чэрв. 2007 г. / Дзярж. музей гісторыі беларус. літ. ; рэдкал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2008. – С. 102–106.

60. Тарасава, Т.М. “Скарбы жыцця”: экзістэнцыяльная аўтабіяграфія М. Гарэцкага / Т.М. Тарасава // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць : матэрыялы XVII Гарэцкіх чытаньняў : прысвячаюцца Году роднай зямлі, Мінск, 9 крас. 2009 г. / Дзярж. музей гісторыі беларус. літ. [і інш.] ; рэдкал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2009. – С. 48–53.

61. Тарасава, Т.М. Пушкінская традыцыя ў беларускай прозе / Т.М. Тарасава // Пушкин и мировая культура : материалы III Междунар. науч. конф., Минск, 21–22 апр. 2009 г. : в 2 ч. / Белорус. гос. пед. ун-т ; редкол.: В.Д. Стариченок [и др.]. – Минск, 2009. – Ч. 1. – С. 139–143.

62. Тарасава, Т.М. Філасофія бытавой дэталі Якуба Коласа ў апавяданні “Хатка над балотцам” / Т.М. Тарасава // Каласавіны. Асоба Якуба Коласа ў літаратурна-творчым і грамадска-культурным асяроддзі Беларусі : матэрыялы XXIII навук. канф., прысвеч. вывучэнню грамад.-інтэлектуал. акружэння нар. паэта Беларусі Я. Коласа, 3 лістап. 2008 г., Мінск / Дзярж. літ.-мемарыял. музей Якуба Коласа ; склад.: З.М. Камароўская, Г.І. Зайцава. – Мінск, 2009. – С. 165–170.

63. Тарасава, Т.М. Экзістэнцыяльная сутнасць рэалістычнай праблематыкі Якуба Коласа / Т.М. Тарасава // Наука и образование в условиях социально-экономической трансформации общества : материалы XII

Международ. науч.-практ. конф., Минск, 18 мая 2009 г. / Ин-т соврем. знаний ; ред. совет: В.А. Мищенко (пред.) [и др.]. – Минск, 2009. – С. 37–40.

64. Тарасава, Т.М. Экзістэнцыяльны чалавек і сацыяльныя механізмы грамадства ў літаратуры XX ст. (А. Мрый, А. Платонаў, Дж. Оруэл) / Т.М. Тарасава // VII рэспубліканскія Калеснікаўскія чытанні : матэрыялы рэсп. навук. канф., Брэст, 15 снеж. 2009 г. : у 2 ч. / Брэст. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. А.С. Кавалюк. – Брэст, 2010. – Ч. 1. – С. 183–188.

65. Тарасава, Т.М. Канцэпт *дому* ў творах Якуба Коласа / Т.М. Тарасава // Каласавіны. Якуб Колас і яго сучаснікі: да вывучэння творчых і асабістых узаемасувязей пісьменніка : матэрыялы XXV навук. канф., 3 лістап. 2010 г., Мінск / Беларус. дзярж. ун-т ; склад.: З.М. Камароўская, Г.І. Зайцава. – Мінск, 2011. – С. 138–142.

66. Тарасава, Т.М. Рысы экзістэнцыяльнай свядомасці ў прозе М. Гарэцкага / Т.М. Тарасава // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць: праблемы выдання спадчыны : матэрыялы XIX Гарэцкіх чытанняў, Мінск, 18 лют. 2011 г. / Дзярж. музей гісторыі беларус. літ. [і інш.] ; рэдкал.: Р. Гарэцкі (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск, 2011. – С. 236–242.

67. Тарасава, Т.М. Апавяданне-ганіцэнцыя “Балаховец” Якуба Коласа / Т.М. Тарасава // Каласавіны. Якуб Колас і яго сучаснікі: да вывучэння творчых і асабістых узаемасувязей пісьменніка : матэрыялы XXVI навук. канф., 3 лістап. 2011 г., Мінск / склад.: З.М. Камароўская, Г.І. Зайцава. – Мінск, 2012. – С. 113–117.

68. Тарасава, Т.М. Сітуацыя адзіноты як мастацкае самавыяўленне героя апавесці Віктара Казіко “Да сустрэчы” // Актуальныя праблемы сучаснага літаратурнага працэсу : матэрыялы рэсп. навук.-практ. канф., Брэст, 21 лют. 2012 г. / Брэст. дзярж. ун-т ; пад агул. рэд. У.А. Сенькаўца, З.П. Мельнікавай. – Брэст, 2012. – С. 417–421.

69. Тарасава, Т.М. Філасофія новага бачання свету ў прозе канца XX ст. (Ж.Л. Трасар, Л. Петрушэўская, Ю. Станкевіч) // Беларуская і руская літаратуры: тыпалогія ўзаемасувязей і нацыянальнай ідэнтыфікацыі : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 18–19 крас. 2012 г. / Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нац. акад. навук Беларусі. – Мінск, 2012. – С. 299–304.

70. Тарасава, Т.М. Спавядальнасць “Дзённікаў” Максіма Танка / Т.М. Тарасава // Восьмыя Танкаўскія чытанні : матэрыялы Міжнар. навук. канф., г. Мінск, 13–14 верас. 2012 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: В.Д. Старычонок, І.М. Гоўзіч, А.П. Жыганава [і інш.] ; адк. рэд. В.Д. Старычонок. – Мінск, 2012. – С. 177–181.

71. Тарасава, Т.М. Мастацкая адметнасць літаратурнай казкі Якуба Коласа / Т.М. Тарасава // Беларусь на скрыжаванні стагоддзяў: ад класікі да

сучаснасці (да 130-годдзя з дня нараджэння Янкі Купалы і Якуба Коласа) : матэрыялы Міжнар. навук. канф., г. Мінск, 1–2 лістап. 2012 г. / Бел. дзярж. пед. ун-т імя М. Танка ; рэдкал.: В.Д. Старычонок, Т.У. Балаш, І.М. Гоўзіч [і інш.] ; адк. рэд. В.Д. Старычонок. – Мінск, 2012. – С. 221–223.

Артыкулы ў перыядычным друку

72. Тарасава, Т.М. Лінгвіст, літаратуразнаўца, паэт...: да 100-годдзя з дня нараджэння П.А. Бузука / Т.М. Тарасава // Чырв. змена. – 1991. – 1–7 ліп. – С. 8.

73. Тарасова, Т.Н. Вершина (Алесь Адамовіч: жыццё і творчасць) / Т.Н. Тарасова // Нёман. – 1998. – № 5. – С. 239–244.

Артыкулы ў энцыклапедычных дзевяціках

74. Тарасава, Т.М. Глобус Адам / Т.М. Тарасава // Беларускія пісьменнікі : біябібліягр. слоўн. : у 6 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы, Акад. навук Рэсп. Беларусь, Беларус. энцыкл. ; пад рэд. А.В. Мальдзіса ; рэдкал.: І.Э. Багдановіч [і інш.]. – Мінск, 1993. – Т. 2. – С. 224–225.

75. Тарасава, Т.М. Сыс Анатоль / Т.М. Тарасава // Беларускія пісьменнікі : біябібліягр. слоўн. : у 6 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы, Акад. навук Рэсп. Беларусь, Беларус. энцыкл. ; пад рэд. А.В. Мальдзіса ; рэдкал.: І.Э. Багдановіч [і інш.]. – Мінск, 1995. – Т. 5. – С. 466.

76. Тарасава, Т.М. Ткачоў Васіль / Т.М. Тарасава // Беларускія пісьменнікі : біябібліягр. слоўн. : у 6 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы, Акад. навук Рэсп. Беларусь, Беларус. энцыкл. ; пад рэд. А.В. Мальдзіса ; рэдкал.: І.Э. Багдановіч [і інш.]. – Мінск, 1995. – Т. 6 : Дадатак. – С. 86.

77. Тарасава, Т.М. Хадановіч Ігар / Т.М. Тарасава // Беларускія пісьменнікі : біябібліягр. слоўн. : у 6 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы, Акад. навук Рэсп. Беларусь, Беларус. энцыкл. ; пад рэд. А.В. Мальдзіса ; рэдкал.: І.Э. Багдановіч [і інш.]. – Мінск, 1995. – Т. 6 : Дадатак. – С. 157.

78. Тарасава, Т.М. Шчадрына Валянціна / Т.М. Тарасава // Беларускія пісьменнікі : біябібліягр. слоўн. : у 6 т. / Ін-т літ. імя Я. Купалы, Акад. навук Рэсп. Беларусь, Беларус. энцыкл. ; пад рэд. А.В. Мальдзіса ; рэдкал.: І.Э. Багдановіч [і інш.]. – Мінск, 1995. – Т. 6 : Дадатак. – С. 409.

79. Тарасова, Т.Н. Культурно-историческая школа в литературоведении / Т.Н. Тарасова // Всемирная энциклопедия. Философия / гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М. ; Минск, 2001. – С. 526–527.

80. Тарасова, Т.Н. Мифологическая школа в литературоведении / Т.Н. Тарасова // Всемирная энциклопедия. Философия / гл. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М. ; Минск, 2001. – С. 644.

РЭЗІЮМЭ

Тарасава Тамара Мікалаеўна

Беларуская проза XX стагоддзя ў еўрапейскім літаратурным кантэксце:
экзістэнцыялізацыя духоўнага свету героя

Ключавыя словы: экзістэнцыя, экзістэнцыяльная свядомасць, беларуская літаратура, сусветная літаратура, аўтабіяграфічная проза, споведзь, меніпэя, экзістэнцыяльны канфлікт, анталагічная адзінота.

Мэта работы. Выявіць адметнасць адлюстравання экзістэнцыяльнай свядомасці ў беларускай прозе XX ст., вызначыць маштаб, характар, спецыфіку яе ўвасаблення ў нацыянальным прыгожым пісьменстве праз прызму мастацкага вопыту рускай і заходнееўрапейскай літаратур.

Метады даследавання. Метадалогія дысертацыйнага даследавання носіць комплексны характар. Асноўнай метадалагічнай базай дысертацыі выступаюць кантэкстна-герменеўтычны і парадзіна-гістарычны метады. Выкарыстоўваюцца прыёмы і прыныпы структурнага аналізу, псіхааналітычны падыход да разгляду твораў.

Атрыманыя вынікі і іх навізна. Ааналіз беларускай прозы XX ст. праз прызму экзістэнцыяльнай свядомасці ў нацыянальным літаратуразнаўстве ажыццяўляецца ўпершыню. Айчынная проза разглядаецца як цэласная з'ява, улічваючы кантэкстуальныя сувязі з філасофска-эстэтычнымі набыткамі літаратурнай эпохі і індывідуальнай мастацкай сістэмай пісьменніка. Даследаванне прыёмаў аналучэння беларускімі аўтарамі сацыяльнай праблематыкі з агульначалавечымі матывамі, рэалістычных і авангардных форм і сродкаў пісьма для зглыблення ў экзістэнцыяльную глыбіню чалавечай псіхікі спрыяла асэнсаванню асноўных тэндэнцый развіцця нацыянальнай прозы XX ст.

Рэкамендацыі па выкарыстанні і сфера прымянення. Прапанаваная ў дысертацыі сістэма даследавання экзістэнцыяльнай свядомасці ў беларускай прозе XX ст. можа быць спрацаывана на іншыя перыяды развіцця нацыянальнай і сусветнай літаратур, на паглыбленае вывучэнне асобы пісьменніка ў аўтабіяграфічнай прозе і механізмаў узаемадзеяння сацыяльнай сістэмы з экзістэнцыяльнымі прыярытэтамі чалавека. Атрыманыя вынікі дазваляюць удакладняць навуковыя канцэпцыі літаратурнага і культурнага працэсаў на Беларусі XX ст. Распрацаваныя палажэнні могуць быць выкарыстаны пры вывучэнні творчасці асобных пісьменнікаў і пры асэнсаванні складанай праблемы змены мастацкіх парадыгм XX–XXI стст.; матэрыялы даследавання актуальныя для распрацоўкі курсаў па гісторыі беларускай і заходнееўрапейскай літаратур XX ст., па тэорыі аўтабіяграфічнай прозы і кампаратывістыцы.

РЕЗЮМЕ

Тарасова Тамара Николаевна

Белорусская проза XX века в европейском литературном контексте: экзистенциализация духовного мира героя

Ключевые слова: экзистенция, экзистенциальное сознание, белорусская литература, всемирная литература, автобиографическая проза, исповедь, мениппея, экзистенциальный конфликт, онтологическое одиночество.

Цель работы. Выявить особенности экзистенциального сознания в белорусской прозе XX в., определить масштаб, характер, специфику его присутствия в национальном искусстве слова сквозь призму художественного опыта русской и западноевропейской литератур.

Методы исследования. Методология диссертации носит комплексный характер. Основной методологической базой работы выступают контекстно-герменевтический и сравнительно-исторический методы. Используются приемы и принципы структурного анализа, психоаналитический подход к художественному тексту.

Полученные результаты и их новизна. Анализ белорусской прозы XX в. через призму экзистенциального сознания в национальном литературоведении осуществляется впервые. Национальная проза рассматривается как целостное явление, учитываются контекстуальные связи с философско-эстетическими концепциями литературной эпохи и индивидуальной художественной системой писателя. Изучение приемов использования белорусскими авторами социальной проблематики с общечеловеческими мотивами, реалистических и авангардных форм письма для погружения в экзистенциальную глубину человеческой психики содействовало осмыслению основных тенденций развития национальной прозы XX в.

Рекомендации по использованию и сфера применения. Предложенная в диссертации система исследования экзистенциального сознания в белорусской прозе XX в. может быть спроецирована на другие периоды развития национальной и всемирной литератур, на углубленное изучение личности писателя в автобиографической прозе и механизмов взаимодействия социальной системы с экзистенциальными приоритетами человека. Полученные результаты позволяют уточнить научные концепции литературного и культурного процессов в Беларуси XX в. Разработанная концепция может быть использована при изучении творчества отдельных писателей и при осмыслении смены художественных парадигм XX—XXI вв.; материалы работы актуальны для разработки курсов по истории белорусской и западноевропейской литератур XX в., по теории автобиографической прозы и компаративистике.

SUMMARY

Tarasava Tamara

The Belarus prose of the XXth century in European literary context: existentialization of the spiritual world

Key words: Existence, existential consciousness, Belarus literature, world literature, autobiographic prose, confession, menippeae, existential conflict, ontological loneliness

Aim of the work is to clear up through the prism of the literary experience of the Russian and the West European literatures peculiarities of the existential consciousness in the Belarus prose of the XXth century, to determine the scale, character, specifics of its presence in the national art of the word.

Methods of the research. The methodology has a complex character. The methodological base is the context and hermeneutics, comparative and historical methods. Modes and methods of the structural analysis and psychoanalytical approaches are also used.

Results and their newness. The analysis of the Belarus prose of the XXth century through the prism of the existential consciousness in the national history of literature is undertaken for the first time. The Belarus literature is envisaged as the integral phenomenon taking into consideration the contextual connections with the philosophical and aesthetical baggage of the epoch and the individual fictional system of the writer. The study of modes of use by the Belarus writers of social problems with universal motives, realistic and avant-garde forms of the writing for immersion in the existential depth of the human psyche contributed to understanding of the main trends of development of the national prose in the XXth century.

Recommendations for use and the sphere of application. The system of work with the existential consciousness in the Belarus prose that has been suggested in the dissertation work may be projected to other periods of development of the national and world literature, to the deep study of the personality of the author in the autobiographical prose, mechanisms of interaction of the social system with existential priorities of the human. The results enable to precise the scientific concepts of the literary and cultural processes in Belarus in the XXth century. The author's concept may be used when studying the creation of writers and understanding the complex problem of the change of the historical paradigms XIX-XX centuries. The material of the work is topical for elaboration of courses of the history of the Belarus and West-European literature of the XXth century, theory of the autobiographical prose and comparative studies.